

Виолета Николовска

КУЛТУРА НА ИЗРАЗУВАЊЕТО

Скопје
2012

Виолета Николовска

КУЛТУРА НА ИЗРАЗУВАЊЕТО

Објавувањето на оваа книга е помогнато од
Министерството за култура на Република Македонија

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски",
Скопје

81'271.1:316.7
811.163.3'27

НИКОЛОВСКА, Виолета
Култура на изразувањето / Виолета Николовска. - Скопје : В.
Николовска, 2012. - 117 стр. : илустр. ; 21 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 128. - Содржи и: Прилози

ISBN 978-9989-57-874-8

а) Говорна и писмена комуникација - Социокултурни аспекти б)
Македонски јазик - Социоллингвистика
COBISS.MK-ID 92349450

Виолета Николовска

КУЛТУРА НА ИЗРАЗУВАЊЕТО

**Скопје
2012**

Драги читатели,

Пред Вас е една книга за комуникацијата, почитувањето, насмевките и .... *убавиот збор*.

Оваа книга си има своја историја. Авторот на книгата речиси две децении го предава предметот *Македонски јазик со култура на изразувањето*. Овој предмет се изучува на Педагошките факултети. Сегментот *Култура на изразувањето* на почетокот на наставничката кариера на авторот му беше и неоткриена тајна и предизвик. Како што поминуваше времето, овој сегмент полека му се откриваше и го насочуваше во неговата творечка активност. (Во еден период овој сегмент се изддели и како посебен изборен предмет на додипломски и на постдипломски студии, а интересот на студентите, особено на додипломските студии беше огромен!).

Културата е важен сегмент во животот на човекот. Таа се врзува со идентитетот, стилот, естетиката. Културата во изразувањето значи *однегуваност, благородност*.

Изразувањето е всушност, комуникација. Комуникацијата е најчесто вербална и намерна. Меѓутоа, се изразуваме и свесно или несвесно и естетски, етички, еколошки.

Во првиот дел од книгата зборуваме поопшто за културата во комуникацијата, а во вториот дел – за културата во јазичното изразување. Ја анализираме состојбата со културата на изразување во јавната комуникација. Укажуваме на местото што културата на

изразување треба да го има во една општествена заедница: во образованието, медиумите, издаваштвото, администрацијата. Приложуваме и некои модели кои треба да се следат во усното и писменото изразување. На крајот, обрнуваме внимание на тоа што е литературнојазична норма – нормата на еден стандарден јазик. Зборуваме и за тоа како се одбира, како се развива и како се негува нормата на стандардниот јазик, која е составен дел на културата на јазичното изразување. Даваме насоки како да се гради свеста за култура во изразувањето, како да се оствари нејзино издигнување на повисоко ниво.

Книгата содржи и мал избор од трудови на авторот во врска со посочените теми и проблеми, подготвени по различни поводи: научни собири, конгреси, списанија.

Авторот

**За комуникацијата: вербална –
невербална, намерна –ненамерна,
еднонасочна – двонасочна.**

Комуникацијата е пренесување на информации. На македонски кажано – општење. Уште поедноставно кажано – заедничарење. Ретко комуницираме сами со себе. Комуницираме со некого. Тој е нашиот соговорник. Во науката за јазикот се зборува за чин на комуникација – комуникациски акт. **Р. Јакобсон**, лингвист кој ја одбележа лингвистиката во 20. век, izdelува шест учесници во еден комуникациски акт, и според тоа шест функции на јазикот: говорител – оној што ја испраќа пораката, соговорник – оној што ја прима пораката, код или систем од знаци во кој е оформена пораката, референт – она во стварноста на што се однесува пораката, медиум – канал, средство преку кое се пренесува (симболично, знаковно) оформената порака и на крајот, самата порака како елемент во комуникацискиот акт.

Јазичната комуникација може да се однесува на секој од овие елементи. Најчесто, соопштуваме информации за стварноста околу нас, за луѓе и настани кои во моментот на комуникацијата и не мора да се присутни во нашата близина. Во овие комуникациски чинови во преден план доаѓа **референцијалната функција** на јазикот (се однесува на референтот како елемент од комуникацискиот чин).

Многу често зборуваме и за себе: за нашите чувства, размислувања, впечатоци... Тогаш во комуникацискиот чин доаѓа до израз **експресивната (емотивна) функција на јазикот**.

Со јазикот можеме да влијаеме на нашиот соговорник. Најпрвин да го повикаме за да ја започнеме комуникацијата, во текот на комуникацијата можеме да му се

обраќаме, но и да влијаеме на него во смисла да бараме, молиме да изврши нешто или да му наредиме, да се заканеме. Кога во комуникацискиот чин акцентот е на соговорникот, тогаш доаѓа до израз **конативната функција на јазикот**.

Овие три функции на јазикот се сметаат за основни (германскиот лингвист **Билер** зборува само за овие три функции на јазикот). Сепак, кај Јакобсон се izdelуваат уште следниве:

Метајазична функција – кога со јазикот зборуваме за јазикот. Сите предавања по граматика, лингвистика ја имаат оваа функција на јазикот во преден план.

Фатичка функција – кога со јазикот ја проверуваме исправноста на каналот за комуникација. Тоа се речениците од типот: *Ало, ме слушаш ли? Се слушаме ли? Ен, два, три – ен, два три, вршиме проба...* – кога пејачот или некој од техниката пред концерт ги проверува микрофоните и озвучувањето.

Последната функција на јазикот за која зборува Р. Јакобсон е **поетската функција**. Тука на преден план е пораката, т.е. начинот на кој пораката е структурирана. Една иста информација може да биде соопштена на различни начини. Секој од нас различно ќе пренесе една иста информација, на пр. различно ќе опише едно свое чувство, една книга, еден настан. Кога јазичната комуникација е со поетска вредност, таа исполнува уште една функција, а тоа е *естетската функција*. Сите ние сме биле тажни и можеби сме го кажале тоа гласно некому. Веројатно освен реченицата *Тажен сум* сме употребиле и други зборови за да го искажеме нашето чувство на тага. Еден уметник на зборот, можеби нема да го употреби зборот *тага*, можеби ќе зборува само за пејзажот надвор, за студенилото на есенскиот ветар, за тивкиот танц на пожелтените лисја што се откинуваат од дрвјата, но... ние во сликите што ги опишува ќе го препознаеме чувството на тага на авторот - во еден јазичен текст со поетска функција.

Ова досега што го кажавме се однесуваше на комуникацијата со јазик. Но ние не комуницираме само со јазик. Постои јазик за луѓето што не можат да зборуваат – „јазик“ со гестови, со движења на рацете. И тоа е јазик на комуникација. Значи, комуникацијата може да биде вербална (јазична) и невербална. Невербална комуникација е „говорот на телото“. Колку пати телото нè издава кога некој ни се допаѓа (и кога не ни се допаѓа). Весниците и списанијата се преполни со написи во кои се толкува „јазикот на телото“.

Во невербална комуникација спаѓа и начинот на облекување. Основната споредба можеме да ја направиме на овој начин: не се облекуваме исто за на свадба и за на погреб. Со облеката ја искажуваме својата радост и својата тага, сочувство. Облеката може да искаже и други информации (особено на личностите од спротивниот пол). Во многу фирми и институции постои кодекс на облекување, токму поради тоа што во информацијата што треба да ја искажува облеката на вработените треба да доминира: сериозност, деловност, одговорност. Секако, не е иста ниту облеката за дневна комуникација, со облеката за вечерно излегување.

Во невербална комуникација спаѓа и насмевката. Насмевките ќе нè одведат до една друга поделба на комуникацијата: намерна и ненамерна. Една спонтанна насмевка е пример за ненамерна комуникација, за разлика од вештачката насмевка која е типичен пример за намерна комуникација, бидејќи ја емитираме со цел (некому да му покажеме симпатија или љубезност кога не ни е до тоа, или кога тоа во моментот не го чувствуваме). Јазичната комуникација е намерна комуникација – разговорот го водиме со намера и свесно. „Говорот на телото“ најчесто е пример за ненамерна комуникација.

Тука можеме го поставиме прашањето за уметничките дела, за уметноста. Дали уметноста е комуникација? Дали постои уметник што делото свое ќе го скрие

и нема да го покаже никому? Во вториов случај, не би имало изложби, концерти, печатени книги. Уметникот со своето дело комуницира. Изразува чувства, мисли, дилеми, естетски доживувања. Тој споделува информација со консументите на неговото уметничко дело. Тука ни се отвора друго прашање, прашањето за тоа дали постои еднонасочна комуникација или секоја комуникација (општење) е барем двонасочна. Да почнеме со уметноста. Дали уметникот преку своето дело комуницира без да очекува одговор на својата порака? Всушност дали уметноста е пример за еднонасочна комуникација? Јас би одговорила негативно на ова прашање. Дали уметникот го затвора своето дело откако ќе го создаде? Секако дека не, барем во најголем број случаи. Инаку, кој би знаел за уметноста и уметничките дела освен самиот автор? (Ова секако не ја исклучува можноста да се направат и дела „за своја душа“, дела што никогаш нема да се објават од различни причини.) Значи, ниту уметноста не е пример за еднонасочна комуникација. (Кои се одговорите на пораките – уметнички дела? Реакциите на нивните консументи, кои може да бидат вербално изразени, но и не мора: да се потсетиме само, и насмевката е пример за невербална комуникација. Секако тука е и уметничката критика која директно е одговор на уметничкото дело.) Што би било пример за еднонасочна комуникација? Нека не се налутат политичарите и некои новинари, ама тоа се оние квази комуникациски чиновници, во кои никој не е заинтересиран за тоа што мислите вие, што сакате да кажете, како реагираат, туку едноставно сака да ви наметне мислење, или помодерно кажано „да ви формира мислење“. Но дали тогаш станува збор за комуникација, бидејќи комуникацијата подразбира барем двајца (на некој начин активни) учесници: говорител и соговорник, кои во текот на комуникацијата и си ги менуваат улогите.

Во практиката се среќаваме и со голем број на промашени комуникациски чиновници, во кои имаме говорители што сакаат само слушатели, а не и соговорници,

говорители што соговорникот го третираат само како извор на информации, и сл. Овие прашања се од доменот на културата, поточно од доменот на *културата во комуникацијата*. Секако, пред да преминеме на таа тема, треба да се обидеме да го дефинираме поимот *култура*.

Култура. Култура во комуникацијата.

Постојат различни дефиниции за поимот култура, од различни профили на стручњаци. Ние овде кога ќе го употребуваме терминот култура, ќе мислиме на *однегуваност*. Всушност, ова значење се содржи и во самата етимологија на зборот. Како ќе ја сфатиме оваа однегуваност? Да се обидеме првин да ја пронајдеме во различни области од животот: сообраќајна култура, физичка култура, здравствена култура, култура на исхрана, јазична култура, деловна култура итн. Што значи човек да има сообраќајна култура? Да земеме прост пример: да пропушти пешак на пешачки премин. Кога врне дожд, да внимава да не ги испрска со нечистата вода луѓето на тротоарот. Колку сме само културни во сообраќајот? Да му е страв на човек да се вклучи во сообраќајот, а за култура.... Културата е надградба. Над основното. Затоа и се вели однегуваност. Личноста може да гради културен однос (однос на однегуваност) во различни области во животот. Да се задржиме на она што е култура во исхраната. Дали е доволно човек само да се најаде? Само да ги подмири своите потреби за храна? Или да се прејадува можеби? Да не знае колку му е доста? Секако дека не. Денеска сите имаме некакви познавања за прехранбените продукти што ги јадеме. Знаеме дека храната може да биде лек (а за жал, понекогаш и отров, или поумерено кажано - храната да содржи висок степен на штетни материи). Знаеме дека одреден тип храна содржи материи што се корисни или штетни за одредени состојби во нашиот организам. Знаеме дека разновидната исхрана, богата со свежи, непреработени продукти (овошје, зеленчук) е најздрава. Значи, градиме еден однос

кон нашата исхрана, еден однос на создавање и негување на добри навики. Градиме култура во начинот на исхрана.

Сепак, најтешко ја градиме културата во комуникацијата. Затоа што подразбира однос со други луѓе, луѓе кои може да не ни се допаѓаат, да не изнервираат.

Пред да зборуваме за културата во комуникацијата, треба да погледнеме какви може да бидат комуникациските чинови во зависност од тоа со кого комуницираме. Комуницираме со различни луѓе во различни ситуации.

Комуникација со непознати. Првата ситуација за која што ќе зборуваме е ситуацијата, кога од различни причини, треба да комуницираме со непознат човек или жена. Тука како прво се поставува прашањето како ќе му се обратиме на тој човек или жена. Во различни средини, **обраќањето** е различно. Тоа е одраз и на времето во коешто се живее. Во нашава средина, за општествено прифатливо, во едно не толку далечно време се сметаше обраќањето со *Другар* и *Другарке*. Тоа беше општествено прифатливо во тоа време. Сега кога би чуле нешто такво би звучело многу застарено, неприродно и дури смешно. Денеска се обраќаме со *Господине* и *Госпоѓо*. Меѓутоа, не секогаш ова обраќање го доживуваме како природно. Особено не кај помладите луѓе. Дали некој би ѝ се обратил на млада девојка со *Госпоѓо*? Во ред, се слуша некогаш и *Госпоѓице*, но тоа повлекува друго прашање – *Дали оваа девојка е мажена или не?* А тоа е веќе навлегување во нејзиниот приватен живот. Како им се обраќаме на младите девојки? Најчесто со *Девојко*, и тоа е сосема во ред. Проблемот е со обраќањето на помладите машки личности. Најчесто слушан израз за обраќање е *Дечко*. Меѓутоа, во нашите речници оваа лексема, овој збор се означува со ознаката *разг.* (разговорно), што значи нестандартно. Ќе ја прикажеме тука речничката статија за *дечко* од Толковниот речник на македонскиот јазик, том I (Скопје, 2003): *дечко, мн. дечковци м.1. Момче, потпо-*

раснато машко дете. *Си станал цел дечко. 2. (разг.)* Момчак, младич, млад маж. *Имаш ли дечко? 3. (жарг.) мн.* дечки, во обраќање кон непознато лице.

Значењето што нас нè интересира е значењето под 2: Момчак, младич. Ниедна од овие лексеми не ја слушаме при обраќањето на млада машка личност. Сè поретко ја слушаме и лексемата *дечки* кога се обраќаме на едно момче. И што ни останува? Ни останува она *дечко* и нешто што нè спасува во секоја ситуација, а тоа е обраќањето со *вие*.

Во нашите учебници обраќањето со *вие* многу често се дефинира како „обраќање со почит“. Но да се запрашаме дали не ги почитуваме оние на кои им велиме *ти*? Нашите родители, пријатели, блиски? Секако дека не е така. За обраќањето со *вие* ние овдека ќе кажеме дека е воспоставување на дистанца во комуникацијата. Кога ја воспоставуваме таа дистанца? Кога некој не ни е познат сигурно, но и кога некој е на некое социјално рамниште една скала погоре: по возраст, по функција (во фирмата на пр.). Во различни средини оваа дистанца различно се поставува. Во полскиот јазик на пример, наместо обраќање со *вие*, се користи друга форма, која е директен израз на дистанцата. Наместо некому директно да му се обратиме со *вие*, ќе употребиме индиректно обраќање како да зборуваме за трето лице и ќе го прашаме: *Ќе сака ли господинот / госпоѓата да разговара со мене?* Значи, наместо обраќање со *вие*, Полјаците користат трето лице за обраќање. Британците се чини дека ја имаат усовршено оваа дистанцираност во комуникацијата. Во заменскиот систем на современиот англиски јазик нема замена за 2. лице еднина. Формата е иста со 2. лице множина (*вие*). Англија е култура во која социјалното раслојување на јазикот е многуслојно. Таму посебно се маркира комуникацијата со блиски луѓе. Се употребуваат посебни лексеми како *драга / драги* со кои ќе се означи блискоста. Но пред да позборуваме за тој тип култура во јазичното изразување, за различните типови и стилови на јазична

комуникација, да се вратиме на формите за обраќање во нашата средина. Како го решаваме проблемот со *господине / госпоѓо* во ситуации кога тој тип на обраќање ни изгледа премногу формален, неадекватен (кога се обраќаме на помлади лица) и сл.?

Ние користиме една воведна реченица која ни ги решава овие проблеми кои се од социјален карактер, а тоа е: *Се извинувам... / Извинете...* и ја започнуваме комуникацијата. Секако, има ситуации кога и при овој тип на обраќање наидуваме на проблеми – на пр. ако личноста ни е свртена со грб, тогаш треба да застанеме внимателно пред неа. Некогаш се случува и да потчукнеме некого по рамото или грбот. Кај нас овој тип на воспоставување на комуникација не е необичен, се разбира дека тоа потчукнување треба да е благо и ненаметливо (да не преплашиме некого!), но треба да знаеме дека ваков тип на „интимност“ во други средини може да се смета за непристоен. Златното правило кога посетуваме друга средина, со култура на однесување поразлична од нашата е да научиме нешто за навиките во таа средина, за да не се случи и несакајќи да дојдеме во непријатни ситуации или пак да навредиме некого. Секако, навиките при обраќањето се градат и се менуваат (да се потсетиме само на патот од *другар* до *господин*), како што се градат и други културни навиките. На патот од *другар* до *господин*, ние се снајдовме со воведни реченици и со едноставно обраќање со *вие*. Обраќањето е сложен културолошки и социолошки феномен. Во одредени кругови, на пр. обраќањето со *мајсторе* се смета за врвен комплимент (на естрадата на пример, меѓу изведувачите на одредени типови музика).

Еден од битните елементи во невербалната комуникација е **држењето на растојание** кога комуницираме со некого. Различно растојание држиме кога комуницираме со непознати, со пријатели, со колеги, со претпоставени, со нашите најмили. Тука важи правилото: колку поблизок – поблиски, колку поголема дистанца (воз-

расна, социјална – шеф и сл.) - подалеку. Најдалеку се поставува говорителот во јавната комуникација. Обично и зазема место подалеку за да можат да го чујат повеќе луѓе и, нормално, за да може да го видат. Вакви се на пример, предавањата на факултет, многу јавни собирања од типот отворање изложби, промоции на книги.

Во нашата средина, како фактор во комуникацијата, што зборува за културата на оној што комуницира, е секако и **гласноста во зборувањето**. Колку гласно зборуваме и каде? Секако, во јавната комуникација од типот на политички митинзи и сл., зборувањето гласно пренесува и одредена порака: дека оној што зборува е сигурен во тоа што го зборува, дека е цврст и јака личност. Но зборувањето гласно на јавно место од типот на ресторан, продавница, некоја јавна установа - амбуланта, банка - додека чекаме ред, не делува баш пристojно. Ниту прегласното, нападно смеење.

Во нашата средина има и еден обичај (за среќа не многу раширен), оној што зборува да го потчукнува својот соговорник. Секако, ова и за нашата средина е многу непријатна работа. Секој од нас си има интегритет на својата личност. Овој интегритет претпоставува и држење на извесно растојание со луѓето од нашето окружување, а секако и „непипкање“. Затоа, многу непријатно искуство за секого од нас е гужвата во автобус, кога доаѓаме во ситуација на непосреден телесен (!) контакт со група непознати луѓе. Уште ако е лето, тогаш искуството е уште понепријатно! Треба да се внимава на тој **личен простор** во секој тип на комуникација и заеднички ситуации, на пр. чекањето ред во банка, на некој шалтер во друга установа, во продавница. Во нашите банки се сетија да постават една (жолта) линија за растојание која го одделува оној што е на шалтерот од другите во редот, но таква линија треба да поставуваме и во други ситуации, на пр. кога чекаме ред да влеземе во автобус. Во Англија на пример, во автобусот влегува оној што дошол прв на станицата. Редот се знае и нема потреба од турканици и „блиски

контакти“. Кај нас, за жал, ако го поставиме тоа растојание, ќе влеземе последни, затоа што ќе се најде некој што ќе го искористи тој простор за да влезе пред нас! Ова се многу груби примери за култура (некултура) во комуникацијата, во односите со другите, но за жал ние постојано се среќаваме со вакви ситуации. И ситуации „некој да се пикне пред нас!“. Како другите што се на шалтерот или во редот да дошле таму заради социјални активности – да си го трошат времето или да се дружат со другите што чекаат. Секако, има ситуации кога „се отстапува редот“: на постаро лице, изнемоштено, ако некој убаво нè замоли и ако има навистина добра причина за тоа. Но, да излеземе од гужвите и да позборуваме за нешто друго.

Формална vs неформална комуникација.

Без разлика дали комуницираме со познати или непознати соговорници, комуникацијата може да биде формална или неформална. **Формално комуницираме** во ситуации како на пр. на состаноци на работа, со државни и јавни службеници, на работа со претпоставените, клиентите, и сл. Посебен тип на формална комуникација е комуникацијата која е определена со различни протоколи. Ние овде ќе позборуваме за различните ситуации на формална комуникација за која не важат протоколи.

Ќе почнеме со невербалната комуникација, на пример, со **облекувањето**. Како што постојат посебни јазични форми на однесување во овој тип на комуникација, така постојат и посебни типови на облека што можеме да ја носиме кога се наоѓаме во ваков тип на комуникациски потреби. Значи, ќе се обидеме да позборуваме малку за „формалната“ облека. Кога зборувавме за невербалната комуникација, и за облекувањето како дел од неа, кажавме дека не се облекуваме исто за на свадба и за на погреб. Тоа беа двете крајности. Сега да кажеме нешто за она што е помеѓу нив. Какво треба да биде формалното облекување? Пристојно. Сега да се обидеме да го дефинираме поимот пристојно. Иако секој од нас различно може да го

дефинира поимот пристојно, ние овде ќе потрудиме да извлечеме некои (семантички) особини на овој поим. Кои се карактеристиките на пристојно во облекувањето? 1. Неупадливо 2. Невулгарно. Што би значело ова? Обично, за деловната облека се претпоставува дека е во сива или тегет боја. Значи, неупадлива боја. Замислете жена на деловен состанок во прејаки црвени, портокалови, жолти бои. Секако, моделот, кројот на облеката може „да ја смири“ бојата, но тоа е веќе работа на модните дизајнери. Или маж со црвено одело. Облеката што е деловна треба да пренесе порака дека личноста е уредна, сериозна и одговорна. И секако дека го почитува својот партнер, клиент, потенцијален клиент, соговорник. Дали тоа значи дека некој треба да се откаже од сопствениот стил? Секако дека не. Тоа значи само дека сопствениот стил треба да се прилагоди на ситуацијата во која се наоѓаме. Што значи невулгарно е веќе многу јасно. Без преголеми деколтеа, претесна облека и сл. И овде ќе застанеме, бидејќи за начинот на облекување во соодветни ситуации се пишувало многу. Некои установи и фирми сами си ги пропишуваат своите правила за облекување. Ние овде ќе кажеме нешто друго: со облеката треба да покажеме и дека го почитуваме нашиот соговорник и ситуацијата во која што се наоѓаме.

Следното нешто за кое ќе позборуваме, а е дел од невербалната комуникација, ќе биде **растојанието кое го држиме со нашиот соговорник и положбата во просторот**. За ова нема да пишуваме многу, само ќе кажеме дека доволно е да бидеме свесни за овие два моменти. Ако сме свесни за нив, нема да си дозволиме да седнеме на бирото на нашиот претпоставен, или колега (секако доколку не сакаме да испратиме некоја поинаква порака), нема да си дозволиме да се доближуваме премногу до него, ниту пак да навлеземе во неговиот личен простор со контакти што се типични за комуникација со блиски лица. Положбата во просторот е многу интересна да се анализира. Кога влегуваме кај некого во канцеларија, до каде

одиме внатре? Каде застануваме? Кога седнуваме? Дали седнуваме ако не нè поканат? Дали со очите шараме по документите, книгите, сликите и дали можеби си дозволуваме да ги претураме или разгледуваме? Една убаво воспитана личност секако е свесна за овие нешта и секако е многу внимателна. Културата и однегуваноста на личноста не се состои толку во учењето на правилата, колку што се состои во свесноста за овие моменти.

Секако, многу битен момент е и **држењето на телото и начинот на кој зборуваме**. И овие два моменти се битна одлика на разликите помеѓу **формалната и неформалната комуникација**. Додека за неформалната комуникација не важат некои правила (освен оние што личноста сама си ги има како лична карактеристика), во формалната комуникација човекот првин треба да е исправен и повторно *пристоен*. Значи не може да легнеме на шалтерот кога сакаме да прашаме нешто или кај шефот да влеземе и да си „легнеме“ во фотелјата.

За начинот на кој зборуваме, постои разлика помеѓу комуникацијата на возрасни и на млади. Возрасните може да згрешат главно во тоа што ќе бидат прегласни или пребрзи (па човек или ќе се чувствува незгодно што соговорникот му „вика“ или нема да го разбере ако е пребрз и неправилно артикулира). Кај младите луѓе има еден дополнителен проблем за кој треба да бидат свесни, а тоа е дека постои разлика во комуникацијата со врсници и со сите останати. Има еден термин „се лигави“, кој ние овде нема да го споменеме во негативна смисла, туку како еден вид на „мазење“, кокетирање кога се зборува, кој студентките, на пример, треба да го заборават кога комуницираат со своите професори. Секако и говорот на телото треба да биде соодветен за ситуацијата и пристоен.

Посебна тема е **културата во јавната комуникација**. Иако тоа е тема за посебна и поширока обработка, овде ќе се задржиме на некои моменти што се однесуваат на културата на комуникација **преку теле-**

визијата како медиум. Овде новинарите, презентерите и водителите *ги гледаме*. Значи, тие мора да обрнат внимание и на моментите на невербална комуникација како што се облеката, држењето и ставот на телото. Она што прво треба да го помислиме и како домаќини и како гости во телевизиска емисија е тоа **од каков тип е емисијата**. Колку е формална (политичка дебата, вести и сл.) а колку е забавна, па според тоа и да ја избереме облеката. Еден министер, во различни видови ТВ емисии може да биде различно облечен и тоа да биде сосема прикладно (во одело и кравата на вести, во фармерки и блуза во забавна емисија). Следното нешто што треба да го знаеме е **каков јазик користиме**. Ова ќе биде посебна тема што ќе ја разгледуваме понатаму, кога ќе зборуваме за културата во јазичното изразување, но тука ќе кажеме дека како што ја бираме облеката, така треба **да го избереме и јазичниот стил** со кој се изразуваме, повторно во зависност од ситуацијата (типот на емисија: формална или забавна). Што се однесува до **ставот и држењето на телото**, важи правилото: што помалку движење (и нагли движења) во формалните емисии, а малку поголема слобода во забавните емисии. Секако, мора да се има мерка, за да не изгледаме како „да сме голтнале стап“ или од толку многу движења да не излеземе смешни и недостоинствени. Една друга работа е многу битна за нашите новинари. **Треба да се почитува соговорникот**. Што значи тоа? Тоа значи дека ако некого сме го повикале во емисија, не сме го повикале за тој нас да нè слуша или за да го испонавредиме, туку да разговараме, дебатираме, спориме со него. Значи, прво и основно правило во културата на комуникација (формална, јавна, секојдневна) е да го слушаме нашиот соговорник. Не е добар новинар оној што својот соговорник го „бомбардира“ со прашања и не го остава да се доискаже, туку *оној што својот соговорник (со прашањата што ќе му ги постави) ќе го остави без текст*. Ова важи кога се дебатира на теми за кои новинарот и соговорникот немаат исто мислење. Јас во

оваа смисла го разбираам и насловот на една емисија (со гости) X / 0. Како играта со пишување: еден ќе напише X, другиот 0, ќе победи оној што најдобро ги позиционирал своите знаци. Другиот ќе остане без текст. Нормално, има и емисии во кои не се дебатира, туку се викаат гости за од нив нешто да се научи (обично тоа се луѓе од уметноста, образованието). Тука замката во која може да падне еден новинар или водител е да направи „one man show“, односно толку многу да зборува самиот тој, што неговиот гостин, иако самиот е интересна личност и има што да каже (инаку и не би бил повикан како гостин), ќе остане со малку можност да зборува и на некој начин „недоволно искористен“ во емисијата.

Останатите работи што може да се кажат се однесуваат на професионалните поуки, а тоа е работа на други лица. Ние овде ќе повториме: не сме повеќе во право ако му викаме на соговорникот, ако не го оставиме да се доискаже, туку ако го оставиме без текст. И уште нешто. Многу битна работа во медиумите е **дикцијата**. Едно време како во мода да беше презентерите и новинарите да ги читаат своите вести *scriptura continua*. Без да се знае каде има точка, каде запирка. И да читаат како да се караат. Што е добра дикција? Да се чита и зборува доволно полека, јасно и разбирливо, при што ќе се знае каде е логичкиот акцент во текстот и каде паузата. И паузата во текстот има ефект. Ефект на нагласување. Сето ова е дел од културата на комуникација.

Стил.

За стилот постојат многу дефиниции. Ние овде ќе го дефинираме според неговата главна карактеристика, а тоа е изборот. Секогаш кога имаме избор, кога правиме личен избор на нештата, го покажуваме, меѓу другото и својот стил.

Да почнеме од наједноставното, од она за кое имаме најмногу информации. Стилот на облекување. Во продавниците можат да се најдат најразлични парчиња облека. За мажи, за жени, за деца. Во зависност од материјалните можности, **бираме** што ќе купиме. Што влијае на нашиот избор? Нашиот личен вкус, понудата, она што го предлагаат трендовите (креирани од познати имиња и брендови во индустријата и уметноста на облекувањето). Сепак, крајниот избор е наш. За стилот човек треба да биде свесен. Значи човекот го гради стилот. Затоа постојат и стилисти кои се грижат за луѓето кои сакаат да бидат беспрекорно облечени и облечени по современите модни трендови. Ова особено важи за јавните личности, личностите од естрадата, шоу – бизнисот. Тие се секогаш изложени и на јавна критика. Облеката за нив е дел од работниот имиџ, од сликата која ја нудат и создаваат за себе. Дел од нивната работна обврска. Сепак, ова не значи дека другите луѓе немаат и не треба да имаат СВОЈ стил.

Човекот својот стил, својот личен избор може да го покаже насекаде: во уредувањето на домот, во уредувањето на дворот, во комуникацијата со другите луѓе, во пишувањето на СМС – пораките на пример. Да се задржиме малку на СТИЛОТ во комуникацијата со другите луѓе. Тука човек може да ја покаже културата во комуникацијата, да покаже дека го почитува својот сого-

ворник, но може да ја покаже и својата некултура. Да пцуе, да се расправа, да се турка преку ред.

Списанијата, особено женските списанија, се преполни со написи и препораки што се однесуваат на стилот: на облекување, уредување на домот, дворот, па дури и на стилот на живеење (постојат дури и рубрики, емисии на телевизија што се наречени LIFE STYLE). Темите што се однесуваат на стилот на живеење многу често навлегуваат и во доменот на психологијата. На пример, во еден неделен прилог на дневен весник кај нас, на темата *Стил на живеење* го сретнавме следниов наслов: „Посилни од проблемите“. Во написот се поставува прашањето: „Што е тоа што на некои луѓе им овозможува успешно да се изборат со различни предизвици, да продолжат да се развиваат без поголеми тешкотии и да станат зрели, компетентни и задоволни луѓе? ...“

Да резимираме: *Стилот, како начин на избор, можеме да го доведеме во врска со естетиката, моралот, културата. Тој е нешто што е над основните, егзистенцијални потреби на човекот, како што се јадењето, пиењето, спиењето, здравјето. Тој ја внесува уметноста во човековиот живот.*

Токму затоа, стилот најчесто и го врзуваме со уметноста. Историјата на уметноста е историја на уметнички стилови, на пример во ликовната уметност - експресионизам и импресионизам. Секој стил си има свои карактеристики. И во пишувањето, особено во пишувањето на литературни дела доаѓа до израз стилот на авторот. Особено е интересно тоа што некој автор можеме да го препознаеме (и без да знаеме дека делото е негово) токму по стилот на пишување. Токму овие прашања, прашањата за стилот влегуваат во доменот и на една посебна научна дисциплина која се нарекува стилистика.

Култура на јазичното изразување

Што се однесува до јазикот, и тој има свои „стилови“. Стили на употреба. Јазикот не е едноставно нешто. На пример, еден (национален) јазик се раслојува на дијалекти. Дијалектите во одредени социоисториски услови стануваат јазици. Да се сетиме само на прасловенскиот јазик, од кого се добиени јужнословенските јазици, меѓу кои и нашиот јазик. Потоа тие јазици повторно се раслојуваат на дијалекти.

Еден национален јазик се раслојува на дијалекти, а еден стандарден, литературен јазик се раслојува на функционални стилови на употреба. Да го појасниме ова. Македонскиот јазик „е раслоен“, ги има следните дијалекти: скопски, прилепски, велешки, битолски, охридски, штипски, струмички... Македонскиот јазик е национален јазик. Тој си има и своја стандардна, официјална верзија – македонски литературен / стандарден јазик во чија основа се централните македонски говори.

Оваа стандардна верзија на македонскиот јазик се употребува во различни ситуации: во образованието, во администрацијата, книжевноста, новинарството – средствата за јавна комуникација, во науката, во секојдневните разговори со колеги, пријатели, познати и непознати.

Со стандардниот јазик, во зависност од ситуациите што ги споменавме, се зборува на различни теми. Се водат секојдневни разговори, се водат научни конференции и дебати, се пишува за спорт, култура, економија, политика, се пишува уметничка литература, но се пишуваат и пријави, молби и барања во разни институции. Секако, иако станува збор за ист, македонски јазик, тој не е монолитен, едноличен. Еве еден пример за научен стил:

Во предикатско – аргументските структури на предикати од втор ред, што како втор аргумент бараат пропозиција, остварена како реченица (или нејзин дериват), најчесто како предлози ги среќаваме: на македонска страна *на* и *за*, со именски групи во функција на предлошки објект, а на полска страна соодветно *na* + NP_{ACC} , *o* + NP_{LOC} , *o* + NP_i , *nad* + NP_i . При тоа, како најподложен предлог за граматикализација, би можеле да го оквалификуваме предлогот *на* / *na*. Во македонскиот јазик се јавува со именски групи во функција на индиректен предмет (задолжително), а во полскиот јазик, со глаголот *patrzeć* / *patrzyć*, го сретнавме со именска група во функција на директен предмет во акузативна форма. Предлогот *на* во македонскиот јазик го среќаваме и со глаголот *мисли*, и тоа многу почесто од предлогот *за*. И едниот и другиот предлог, и соодветно предлозите *na* и *o* во полскиот јазик, ги среќаваме со именски групи што означуваат конкретни нешта (лица, живи нешта, предмети) и со именски групи што означуваат нешто апстрактно, првенствено деривирани ПАС-и (номинализиран реченичен аргумент на соодветните предикати). Овие два предлога ги среќаваме освен со глаголите *гледа*, *мисли* и со глаголи на зборување и слушање (*зборува за*, *слуша за*), при што и овде можат да се јават и со конкретни и со апстрактни именски групи.

Разбравте ли за што се работи? Иако јазикот е македонски, тешко дека некој што не е стручњак во соодветната област ќе го разбере во целост текстот пишуван на научен стил.

Значи, и јазикот, официјалниот, стандарден јазик си има свои стилови на употреба. Во нашата средина се изделуваат следниве стилови: административен, научен, публицистички, книжевен (уметничко – литературен) и разговорен стил. Секој од нив е стил на литературниот македонски јазик, но секој од нив си има свои карактеристики. Како македонскиот литературен јазик различно „да се облекува“ за различни околности.

Да почнеме со **административниот стил**. За него се вели дека е најнекреативен. Знаете ли зошто? Затоа што во главно тука постојат готови обрасци, документи, во кои сè е напишано, освен личните податоци.

Каква е лексиката (фондот зборови што се употребува)? И таа не е многу креативна: *горенаведениот, долупотпишаниот, истиот* (за човек – на пр. *истиот треба да се јави на ново рочиште на ...*).

Но, што треба да знаеме кога пишуваме некој документ, службено писмо, барање и сл.? Треба првин да се знае **до кого се обраќаме**: *До Деканот на Факултетот за образовни науки* (ако сме таму вработени или студираме, тогаш името на пошироката институција не е потребно, но ако пишуваме нешто како надворешен член, барател – тогаш пожелно е да се наведе, во нов ред и пошироката институција: *Универзитет „Гоце Делчев – Штип*). Следното нешто што треба да го напишеме е **ШТО ПИШУВАМЕ, ШТО ПРАВИМЕ** (Барање, Молба, Пријава). Тоа е и целта на нашето обраќање до соодветните личности, служби и институции и затоа разбирливо е овој текст да зазема централно место во визуелниот лик на документот (обично се пишува и со големи букви). Следното што треба да се направи е да се каже **кој е тој што бара** (да се претставиме: со име, презиме и сè она што е битно за барањето – звање, адреса, функција). Дури потоа, во нов ред, како посебна целина се пишува **содржината** заради која сме го започнале целиот процес – што е тоа што го бараме.

На крајот, личен избор на оној што го составува документот е дали **ќе се заблагодари** (однапред за соработката, за одделеното време), но веќе како правило кај нас службените писма и барања завршуваат со **искажување на почит** на оној кому сме му се обратиле: *Со почит*, па следува запирка (како во случајов) и свое-рачен потпис. Ова е нешто како шаблон што може да послужи во многу ситуации.

Кога се пишува **електронска пошта** ситуацијата е слична, дури и поедноставна. Секогаш оној кому му пишуваме знае од кого му доаѓа мејлот. Со самото пишување на електронската адреса не мора да пишуваме

и до кого се обраќаме. Но, има еден момент кој, ако водиме сметка за убавите манири во пишувањето, не треба да го изоставиме. Тоа е делот насловен како **subject**. На наш јазик кажано и протолкувано – **тема на писмото**. Тука треба да напишеме која е темата на нашето обраќање до соодветната личност или институција: барање, семинарска работа, есеј, статија, молба, одговор... (Она што во пишаните документи го зазема централниот дел). Многумина прават прилично груба грешка и под subject (тема на писмото) го пишуваат целото барање, прашање и слично. ОВА Е МНОГУ ГРУБА ГРЕШКА при пишувањето!

Откако ќе ја напишеме темата на нашето обраќање, следува вистинскиот текст, во делот што е наменет за пишување на текст. Како културно да се обратиме некому? Иако се знае (според адресата) кому му се обраќаме, какрактеристика на добриот стил е **да се обратиме на личноста директно**: *Почитуван директоре / декане / колега*, или ако со личноста сме поблиски *Здраво (името)*. По ова следува запирка и во нов ред, со вовлечен параграф, ја пишуваме содржината. Писмото и во овој случај завршува пристojно – со заблагодарување за соработката, одделеното време, со посакување убав ден (во нов ред, со вовлечен параграф). Нормално, во официјалните писма и се потпишуваме (колку е поофицијално писмото, содржи повеќе информации за нас – покрај личното име).

Многу често добиваме писма во кои ни се обраќаат само со: *Почитувани, ... Почитувани* – безимени! Ова можеби се должи на тоа што кај нас сè уште не се доволно стабилизирани формите за обраќање (*господине, госпоѓо*), но секако тука може да се најде некое решение (*колеги, професоре, студенти, кандидати* и сл.). Во секој случај, тоа е ДИРЕКТНОТО ОБРАЌАЊЕ, без оглед на тоа дали е кон една или повеќе личности. А се обраќаме **со име и со именки**.

Следната официјална комуникација (која на свој начин влегува во административниот стил на комуникација со јазикот) е **комуникацијата со телефон**. Тука треба да се испочитуваат неколку правила на убаво однесување. Кога ние бараме, ако воспоставуваме директна комуникација со личноста (не преку централа и оператор кој нè поврзува), тогаш одлика на убаво однесување е **ДА** се претставиме, па потоа да го почнеме разговорот. Во ситуации кога зборуваме со фирми и нивни служби за кои не е битно кој се јавува (на пример, со информативен центар на мобилен оператор), не мора да се претставуваме со име и презиме, туку доволно е да кажеме каков корисник сме и каков проблем имаме. **СЕКОГАШ ТРЕБА ПРВИН ДА СИ ГО ДЕФИНИРАМЕ ПРОБЛЕМОТ, А ПОТОА ДА ГО ПОСТАВИМЕ БАРАЊЕТО И ЗАБЕЛЕШКИТЕ, ПРИГОВОРИТЕ.**

Ова што сега ќе го кажеме, важи како правило за добра комуникација не само во администрацијата, туку и во секојдневната комуникација – со пријателите, со брачните другари, со колегите. Ова особено важи за новинарите. **ДА НАУЧИМЕ ДА СЛУШАМЕ. ДА СОСЛУШАВАМЕ.** Сигурно сите сме дошле во ситуација да разговараме со некој, а тој да не нè слуша од различни причини. Да чепка по телефонот, да гледа во околината (кој поминува, како е облечен и сл.). Правило на убаво однесување е да го **ИСПЛУШАМЕ** нашиот соговорник. Да го оставиме да си ја заврши мислата и потоа смилено, со аргументи да му одговориме. За жал, малкумина новинари ова правило го почитуваат. Сведоци сме на емисии со гости кои се претвораат во one man show. Новинарот прашува и не го остава гостинот да му одговори или пак водителот зборува повеќе од својот гостин (тогаш зошто го повикал?!?), па гостинот, иако интересен поради тоа за што е повикан, останува „неискористен“. Ќе ги научиме само ставовите на водителот, кои и онака, по многу емисии со него, веќе ни се познати или очекувани. (Новинарските прирачници сигурно содржат инструкции и

за тоа какви треба да бидат прашањата што ги подготвуваат новинарите: да не се случи одговорите да бидат *Да, Не* и нешто во тој стил).

Правилото **ДА ИСПЛУШУВАМЕ** важи и за еден друг стил од употребата на јазикот, а тоа е **разговорниот стил**. Овој стил се нарекува најекономичен и најслободен. Зошто најекономичен? Затоа што тука речениците се најкратки (многу информации познати од ситуацијата на зборување – од контекстот се испуштаат): *Ќе одиме вечер на кафе? Да. Каде, пак во Круг? Може. Кога? Околу 9. ОК, ќе поминам да те земам.* Значи, имаме реченици дури и без глагол, сè познато од контекстот (и јазичен, но и ситуациски – на пр. од каде ќе го земат соговорникот, од која адреса) се испуштаат. Ова се однесуваше на реченицата, како јазична единица. Но што друго е карактеристично за разговорниот стил? Да се задржиме малку на лексиката (зборовниот фонд) што се употребува. За разговорниот стил карактеристична е употребата на дијалектизми, жаргонизми. Што значи ова? Во неофицијалната комуникација има најголема слобода. Кога сме кај слободата, што станува со комуникацијата на дијалекти? Дијалектите се живиот јазик. Тие се вистинското тело на македонскиот јазик. Каков е нивниот однос со стандардниот, литературен јазик? Стандардниот јазик е резултат на конвенција, договор, во одредени општествени и историски услови: може да биде еден дијалект (како на пример парискиот дијалект за францускиот јазик), може да бидат група говори – како што е кај нас. Значи, во основата на стандардниот јазик се дијалектите, кои подоцна стануваат **задолжителна форма на секоја официјална комуникација**. Ако ја направиме споредбата со облекувањето, ќе кажеме: како што не се облекуваме исто за секоја комуникација, така не користиме и ист јазичен стил, иста јазична разновидност во секоја ситуација. Многу несоодветно би било на пример, да употребиме научен стил во секојдневната

комуникација дома: *Мамо, би сакала ли да ми дадеш те молам 2 dl H₂O?*

Сепак, има една друга појава. Во некои земји дијалектите се во процес на исчезнување. Културата на изразување со стандардниот јазик е толку голема и има традиција, што и во неформалната комуникација станала вообичаена, поточно – стандардниот јазик се употребува и во неформалната комуникација. Всушност, кога зборуваме за разговорниот стил, ние зборуваме за разговорниот стил на стандардниот јазик, кој е најекономичен, најслободен и со употреба на жаргонизми и дијалектизми.

Што е битно да запаметиме за нашата јазична ситуација? Треба да знаеме дека ДИЈАЛЕКТИТЕ НЕ СЕ ЈАЗИЧНИ ГРЕШКИ. ДИЈАЛЕКТИТЕ СЕ ЖИВАТА ЈАЗИЧНА РЕАЛНОСТ. Но, НИЕ ТРЕБА ДА ЗНАЕМЕ ВО КОЈА КОМУНИКАТИВНА СИТУАЦИЈА МОЖЕ И ТРЕБА ДА ГИ УПОТРЕБУВАМЕ. Секако, таква ситуација не е официјалната комуникација.

Некои научници лингвисти зборуваат за компетенција на (јазичен) систем и компетенција на употреба. Под компетенција на систем се подразбира знаењето на јазикот (секој роден говорител на еден јазик уште како дете го усвојува ова знаење за мајчиниот јазик). Под компетенција на употреба би влегло токму ова познавање: кој стил на јазикот во која ситуација да се употреби.

Останатите стилови (и подстилови) на стандардниот јазик се употребуваат во одредени сфери од животот и тоа од одредени стручњаци. Тие пишуваат, творат на овие стилови, а останатите ги „консумираат“, ги разбираат. Тоа се научниот стил, публицистичкиот и книжевниот, уметнички-книжевниот стил.

Кои се карактеристиките на **научниот стил**? Иако тука има различни потстилови (научно – учебнички, научно – популарен и строго научен стил), нивната главна карактеристика, главната карактеристика на научниот стил е да биде максимално прецизен, јасен и дефиниран. Значи, во научните текстови, авторите не може да бидат

нејасни и двосмислени, без разлика дали се работи за егзактна или општествена наука. Другата важна карактеристика на научниот стил е употребата на **ТЕРМИНИ**. Термините се стручни зборови што максимално прецизно дефинираат една појава карактеристична за дадена научна област. Бидејќи во науката се полемизира, различно се објаснуваат и толкуваат одредени појави, за да не дојде до недоразбирање меѓу стручњаците, секој автор, кога употребува термин што не е општо прифатен во соодветната научна област, најпрвин дефинира што подразбира под тој термин. Затоа, многу често во научните книги, на крајот се пишува и листа на користени термини кои се објаснуваат.

Иако во науката треба да се биде максимално прецизен и јасен, тоа не значи дека реченицата треба да биде кратка. Вообичаено, во научниот стил се користат долги реченици, но правилно граматички формулирани, така што се знае секогаш јасно што сака авторот да каже. Кога овде велíme правилно граматички формулирани, првенствено мислиме на **усогласувањето на зборовите во реченицата**: усогласувањето на подметот и прирокот, на придавката и именката на која се однесува таа придавка. Секако, тука е и удвојувањето на директниот и индиректниот објект кое е карактеристично за нашиот јазик, а кое кај многумина автори, под влијание на јазиците на кои ја читале стручната литература и потоа го пишувале својот текст – може да биде нарушено. Ова се средствата со кои во нашиот јазик се знае кој е што во текстот, во реченицата. Вака се постигнува еднозначноста внатре во една реченица.

Следното нешто на кое треба да се внимава е **координацијата** и **субординацијата** во рамките на сложената реченица. Поточно, како се организира сложената реченица. Сложената реченица ги одразува логичките процеси во мислењето. Затоа таа треба да биде **ЛОГИЧНА**, поточно да ја искажува логиката на мислата. Ова е полесно кога се работи за реченици што покажуваат

еден поширок каузален однос (условни, причински, последични, целни). Меѓутоа, во нашиот јазик, најмногу се греша во рамките на еден тип сложена реченица која е карактеристика на стандардните јазици, а тоа е **релативната реченица**. Да видиме кои се тие реченици: *Тој беше автор на книги, за кои книги се пишуваше и се зборуваше многу во академските кругови*. Каде е овде стилската и синтаксичката грешка? ... *за кои книги...* Во науката за јазикот едниот збор (*кои*) се вика релативизирачки, а другиот збор (*книги*) – релативизиран. Тие еден покрај друг не можат да стојат, бидејќи нема потреба од двата. Тоа ви е како да варите кафе од две кафеиња (на пр. инстант и турско мелено). Доволно ќе биде: ... *за кои се пишуваше и зборуваше многу во академските кругови*.

За некои други стилски проблеми од областа на синтаксата (устројството на реченицата) во текстот, ќе зборуваме малку подолу. Тука ќе го завршиме нашето излагање за (основните) карактеристики на научниот стил. Следниот стил за кој ќе треба да позборуваме е **публицистичкиот** стил. Тука влегуваат повеќе пот-стиливи: фељтон, монографија, патеписна репортажа, репортажа, напис во дневен весник, напис во списание, вест во електронски медиум. Може да се пишува на различни теми: политика, економија, култура, спорт. Во списанијата, може да се пишуваат статии што може да наликуваат на научно-популарни статии (особено од областа на медицината, психологијата, нутриционизмот, внатрешната архитектура – уредувањето на домот, хортикултурата). Некои автори си имаат свои колумни кои наликуваат на книжевни дела (есеи). Познати ни се написите „Сакам да кажам“ на Горан Михајловски, колумните на Братислав Димитровски, колумните на „Дуда Алапача“ во *УБАВИНА И ЗДРАВЈЕ* и на нејзиниот машки колега кој пишува „Од машки агол“.

Што можеме да изведеме како заклучок од оваа разнообразност на теми и стилови? Публицистичкиот стил

е **разнообразен**. Јазикот во оваа област се прилагодува на темата. Не е ист јазикот кога се пишува политички или економски напис, кога се пишува рецензија на театарска претстава во културна рубрика или кога се пишува лична колумна како израз на личен став, мислење на определена тема, доживување, согледување, размислување.

Што е тоа што е заедничко за оваа разновидност? Заеднички е **македонскиот стандарден јазик**. Значи, јазикот треба да биде стандарден, во најмала мерка, да не пишуваме или зборуваме на дијалект или жаргон. И скопскиот дијалект е ДИЈАЛКЕТ. Ова за оние што си мислат дека ако зборуваат скопски остваруваат некој престиж. Освен во лексиката, скопскиот дијалект, особено кај помладата генерација, од стандардниот јазик се разликува и по фонетиката: потесното изговарање на вокалите (како со позатворена уста). **Дикцијата е битна карактеристика на културата на говорот**. Тоа значи широко изговарање на вокалите, правилно и логично акцентирање на зборовите и правилна реченична интонација. Се сеќавате на старите спикери како Бранка Станковска, Иван Антоновски? Тие би можеле да бидат одлични примери за добра дикција. Денешните новинари си мислат дека колку побргу читаат, се подобри новинари, колку повеќе „се караат“ кога читаат и зборуваат се по-паметни. Ако еден таков текст на брзо читање би го превеле во писмена форма, тој никаде не би имал точка и запирка. Културата на говорот е нешто друго.

Својата сила не ја искажуваме со викање, туку со аргументи.

Различните (пот)стилови на публицистичкиот стил имаат и различни јазични карактеристики. Текстовите што се однесуваат на економијата и политиката имаат специфична лексика (фонд зборови), исто како што научниот стил се одликува со употреба на терминологија. Каква е лексиката во овој стил? Среќаваме специфична лексика што се однесува на овие домени, но среќаваме и интернационална лексика. За интернационалната лексика

ќе зборуваме повеќе. Овде ќе дадеме една ВАЖНА препорака. Интернационалната лексика што ја употребуваме ТРЕБА ДА ЈА РАЗБИРАМЕ. Ги разбирате ли лексемите *импичмент*, *бенчмарк*, *драфт*, *колизија*, *брифинг*? Што мислите дали ги разбираат (или дали ПРАВЛНО ги разбираат) и самите луѓе (новинари, па и политичари) што ги употребуваат? УПОТРЕБАТА НА ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМИТЕ е посебно прашање во теоријата за стандардните јазици. Кај нас на оваа тема пишувал Б. Корубин во една од неговите книги „Јазикот наш денешен“ (книга трета, издадена уште во 1980 година!, а актуелна по тема и идеи и денес). На оваа тема се зборува на Научни собири посветени на актуелните промени и проблеми во врска со македонскиот стандарден јазик, посветени на македонскиот јазик во јавната комуникација. Темата се усложнува и глобализира поради влијанието на англискиот јазик: преку средствата за масовна комуникација, преку информатиката како област. Што со англизмите (*сендвич*, *биг – мек*, *милк шејк*, *фронтмен на групата*, *стајлинг*, *хендаут*, *ин аут*, *новинарски деск*) и што со интернационализмите? Ова е теориско прашање, кое ние овде нема многу да го елаборираме. Ќе кажеме само: ТРЕБА ДА СЕ НАЈДЕ МЕРАТА. Тоа го вели и Б. Корубин во статијата „За странските зборови во нашиот јазик“, во книгата која веќе ја споменавме. Што значи тоа? Тоа значи дека секогаш можеме да почувствуваме кога сме претерале.

Ниеден литературен јазик не е ЧИСТ. Без примеси и лексика од други јазици. Огромен процент од зборовите во англискиот јазик се од француско потекло. Да се сетиме само колку турцизми има во нашиот јазик, од зборови што означуваат храна (*баклава*, *боза*) до зборови од типот *сеир*, *мерак*, *раат*. Зборот *трпеза*, *трпезарија* е од грчко потекло. Позајмувањето на зборови во јазиците е вообичаено нешто. Така се збогатува речникот на јазикот. Така се чита и историјата на народот. Истражувањето за потеклото на зборовите во еден јазик е еден вид на

јазична археологија која многу зборува за историјата на народот кој се служел со тој јазик.

Но да се вратиме на стилот и на употребата на странските зборови. Првата препорака е **да се знае (точното) значење на зборот** што се употребува, а втората - **да не се претерува со нивната употреба**. Како што викањето (гласното зборување) не докажува дека сме во право, така и **ПРЕТЕРАНАТА УПОТРЕБА** на странски зборови во нашиот јазичен израз не докажува дека сме многу писмени.

Има стилови кога употребата на вакви зборови е допуштена. Всушност тие се и карактеристика на тие стилови. На пример, во научниот стил има многу интернационална лексика. Во јазикот и стилот на музичките новинари секако ќе сретнеме лексика од типот *фронтмен, бенд, стајлинг, имиџ*. И тука, како и во облекувањето важи правилото – за каква прилика, таков јазичен стил. Некои форми на публицистичкиот стил дозволуваат поголема слобода и употреба на метафори (*Пандев ја затресе мрежата*), некои бараат поголема сериозност и прецизност (на пример рецензиите на културни настани).

За **уметничко - литературниот стил** може многу да се зборува. Овој стил се одликува со најголема слобода, со најголема креативност и со естетска вредност. Тоа е уметност на зборот.

Тука е допуштено да се зборува на дијалект (но само во функција на доловување на реалноста на ликовите и ситуациите, а НЕ КАКО ПРАВИЛО) – да се сетиме на филмот и на театарската претстава „Среќна Нова 1949“, каде Пиги зборува на стариот скопски дијалект (дијалектот на старите скопјани)! Тука се употребуваат и создаваат неологизми (нови, поетски зборови). Наш познат „ковач“ на зборови е поетот Гане Тодоровски. Една од одликите на неговата поезија е токму неговата креативност во градењето на неологизми.

За карактеристиките на овој стил се зборува во стилистиката, во теоријата на литературата, а за

карактеристиките на стиловите на одредени автори се пишуваат трудови, со тоа се занимава и книжевната критика, се пишуваат монографии.

Ние овде ќе запишеме само уште нешто. Не ретко, авторот на некое дело можеме да го познаеме и по стилот на неговото пишување, вклучувајќи го тука и јазикот (нормално ако веќе сме прочитале негови дела).

Метафората „ракопис“ која потоа се пренесува и на другите уметности кои се служат со други, невербални или не само вербални средства (на пр. филм) се однесува токму на начинот на изразување (но вклучува и многу повеќе од тоа).

Стандарден јазик.

Клучниот поим во културата на јазичното изразување е познавањето на стандардниот јазик. Оваа форма на националниот јазик е резултат на договор: може да биде еден дијалект (како на пример парискиот дијалект за францускиот јазик), може да бидат група говори – како што е кај нас. Но оваа форма, откако ќе се избере, се прогласува за службена и се пропишуваат нејзините карактеристики – се дава нормата на литературниот јазик. Оваа норма е задолжителна во официјалната комуникација.

Во науката, прашањата за стандардизацијата на литературните јазици се разгледуваат во рамките на една интердисциплинарна наука – социолингвистика. Оваа наука ги разгледува прашањата што се однесуваат на стандардниот јазик во општествен контекст. Кога се формира еден стандарден јазик? Во какви услови? Што (кој говор) се зема да биде основа на стандардниот јазик? Зошто? Во формирањето и развојот на стандардните јазици се изделуваат десет фази: селекција (избор на нормата на стандардниот јазик), дескрипција (опис на нормата), кодификација (пропишување на нормата со законски акти), елаборација (разработка на нормата), акцептуација (прифаќање на нормата), имплементација (спроведување, примена на нормата), експанзија (ширење на нормата), култивација (негување на нормата), евалуација (вреднување на нормата) и реконструкција (преправување, доградување на нормата). Кај нас, централните македонски говори (прилепско-битолски, велешки, кичевски) се влезени во основата на македонскиот литературен јазик. Карактеристиките на нормата се опишани во нашите граматика и речници (граматиките и речниците во кои се опишуваат особините на нормата на стандардниот јазик се наречени **нормативни**), нормата е прифатена од говорителите на

македонскиот јазик и е раширена на целата територија на Република Македонија. Тоа е ставено и во законски рамки. Меѓутоа, во современата наука се зборува за нешто што се вика **јазичен статус**.

Под јазичен статус се подразбира восприемената релативна вредност на даден јазик која е во врска со социјалната полезност на тој јазик, која пак, од своја страна опфаќа т.н. пазарна вредност на јазикот (како начин, средство за комуникација) + низа субјективни карактеристики што се во врска со општествената јазична култура - според застапниците на еден правец во лингвистиката: **јазична политика и планирање**. Во оваа дефиниција се користат термини што човек тешко би ги поврзал со јазикот, како на пример – пазарна вредност на јазикот. За што всушност се работи?

Статусот на еден јазик не зависи исклучиво и неопходно од легалниот статус што тој јазик го добива во државата преку извршните, законодавни и правни рамки. Тој е нешто повеќе. Се работи за реалната употреба и употребна вредност на еден јазик во државата (или во една говорна заедница). Таа зависи и од естетски, психолошки, идеолошки фактори. Во таа смисла, да се вратиме повторно на фазите во развојот на еден стандарден јазик и неговата норма и да видиме каква е актуелната состојба во однос на овие фази со нашиот јазик. Ќе се задржиме повеќе на две: **елаборација** и **култивација**.

Што сè може да се подразбере под разработка на нормата? Нормата на еден литературен јазик треба да задоволи **различни области и теми** на употреба на јазикот кој е официјален во една држава. Таа треба да ги задоволи потребите на образованието, науката, публицистиката, уметноста, судството, администрацијата. Таа треба да биде одраз на социјалното живеење во една држава. Таа треба да ги задоволи потребите за културно, пристојно обраќање кон непознати, кон претпоставени. Тоа е

разработка на нормата. Сега да видиме каква е нашата разработка на нормата. Да почнеме од науката. Секоја наука, располага со посебен слој на стручна лексика – стручна терминологија. Оваа терминологија во голем број е интернационална, многу често со грчко и латинско потекло: *автентично, активен, амбиција, апликација, аспект, афирмација, девалвација, евалуација, реконструкција, диференцијација, евидентно, експонира, ефикасно, иницијатива, интенција, интензитет, константа, консумира, сукцесивно, сфера, тангира, факт, функција*. Овие примери се дел од интернационалната лексика и поради нивната долготрајна и честа употреба се разбирливи за повеќето од нас. Меѓутоа, науките располагаат, секоја за себе, со свои стручни термини. Колку е поголема научната традиција во земјата, толку и научната терминологија е поразвиена, посистематизирана и поадаптирана во македонскиот јазик. За таа цел, се прават и термилошки речници за секоја наука посебно: Речник на лингвистички термини, Речник на термини од областа на медицинските науки, Речник на термини од областа на земјоделските науки итн. За жал, вакви речници на термини кај нас сè уште нема или ако има не се доволно познати за јавноста. Поради тоа, многу од термините не се преведуваат, само се препишуваат со мала или со никаква адаптација на кирилица. Тоа се термини денес главно од англискиот јазик, во едно не многу далечно минато така навлегуваа термини од српскиот јазик. Термилошките речници многу би им помогнале на стручњаците од различни области околу нивната терминологија: кој збор да се позајми и во каква форма, а за кој збор да се пронајде адекватен македонски збор. Тоа би значело разработка на нормата на нашиот стандарден јазик.

Следната фаза од развојот на нормата за која рековме дека ќе ја разгледаме е фазата наречена **култивација** или **негување на нормата**. За нас ова е најважната фаза од развојот на веќе прифатената и разработена норма. Што се подразбира под култивација или негување

на нормата? Прво **свест** дека во ситуациите на службено, официјално и јавно комуницирање, треба да зборуваме литературно. Второ, **љубов** кон нормата. Трето, **активен однос** кон нормата.

Како и каде се градат и стекнуваат овие да ги наречеме условно „фактори“ за негувањето на нормата на стандардниот јазик? **Семејството** е основната клетка за воспитание и образование на децата. Детето светот првин го запознава во семејството и преку семејството. Семејството му го дава на детето погледот, рамката за познание на светот околу него и ги гради неговите ставови кон тој свет. Барем додека тоа дете не се оформи во човек со свои ставови, со свои размислувања. Детето од своите родители може да стекне љубов кон книгата, кон пишаниот збор, па и љубов кон убавото, однегувано изразување. Усвојувајќи го јазикот од своите родители, тоа може да ја усвојува и љубовта кон тој јазик, грижата за него, свеста дека постои нешто што се вика **убаво однегуван јазичен израз** кој се гради и се негува. Тоа не значи дека децата треба да се срамат од употребата на дијалектот или разговорниот стил специфичен за нивната генерација, туку само да бидат свесни дека овие две форми на нивниот мајчин јазик (разговорната / дијалектната и стандардната) постојат паралелно и дека постојат општествени ситуации во кои поприфатлива е едната и општествени ситуации во кои поприфатлива е другата форма на тој ист јазик. Како две различни облекувања за различните прилики.

Следната област која го дава ова јазично воспитание е **образованието**. Во образованието, љубовта кон нормата, свеста за неа и активниот однос кон нејзиното негување се стекнуваат активно (преку часови предвидени за тоа – особено програмското подрачје **Усно и писмено изразување**), но и пасивно – преку **личниот пример** на нивните професори. Дури, кога овие подрачја би се изделиле како посебни предмети (Македонски јазик, Култура на изразувањето и Книжевност), тогаш свеста за убавото

изразување и културата на изразувањето секако дека би биле на повисоко ниво. Станува збор за еден вид на **јазична педагогија, јазично воспитание**. Ова им е посебно потребно на оние стручњаци кои доаѓаат од техничките науки, каде вештината на убаво пишување и зборување треба дополнително да се стекне, со оглед на тоа што нивната стручна литература изобилува со формули, графикони и сл., а со многу помалку текст.

И сега да се вратиме и кај јазичниот статус. Статусот на еден јазик зависи и од она што се нарекува **општествена јазична култура**. А каква е нашата јазична култура? Каде ќе ја видиме нејзината слика? Нормално, во јавната комуникација и првенствено во образованието и во мас – медиумите. Оставаме на читателите на оваа книга сами да донесат проценка за тоа каква е нашата јазична култура. Како зборуваат наставниците и професорите со учениците? Дали на дијалект (и скопскиот дијалект – е дијалект, ако отстапува од нормата на стандардниот јазик) или на стандарден јазик? Како зборуваат водителите на телевизија, како нивните гости, на кој јазик и писмо се напишани називите на фирмите (што не се странски претставништва) итн.

Каква и да ни е јазичната култура, треба да бидеме свесни дека **таа се гради**. Таа се гради преку лични примери, но и со организирана „акција“ во која главни актери се јазичните стручњаци, соодветни државни институции и на крај медиумите – како средства кои на различни начини може да агитираат и влијаат. Една таква медиумска кампања *Пишувајте кирилица* (која излезе и со свој музички спот веќе е зад нас).

Практични совети

Писменоста и добро однегуваниот израз се познаваат на различни начини во различни јазици.

Како е кај нас? Еве неколку ситни забелешки. Оној што внимава на својот израз и на својата писменост, особено кога пишува некое писмо до некоја институција, треба да знае неколку „финти“:

- Во нашиот јазик, се става **надреден знак** над три заменки: над заменката за 3. лице еднина женски род (кратката дативна форма) – **Ў**; над заменката - **сè** и над заменката за 1. лице множина (кратката акузативна форма) – **не**. На тој начин, тие се разликуваат од другите зборови што имаат иста форма: сврзникот **и**, негацијата **не** и повратната замена **се**.

- Изразот **сè уште**, се пишува на ваков начин, а не како целина - **сеуште**.

- Препорака на нормата на стандардниот македонски јазик е односните заменки да се пишуваат слеано: **КОЈШТО**, **КОГОШТО**, **КОМУШТО**, **ЧИЈШТО** и сл., но кога нивниот состав има прилошко значење, не се поврзуваат – **КАДЕШТО** и **КОГА**.

Сепак, ова се само финеси. Јаготката на шлагот во писменоста. Јас тука би сакала да се задржам на она што е основно.

- **Кирилица.** Нашето официјално, службено писмо е кирилицата. Пишуваме ли кирилица? Кога пишуваме кирилица? Културата на јазично изразување, во писмената комуникација, особено официјална, налага нашите деловни писма, службени мејлови, барања, молби, соопштенија, известувања... да ги пишуваме на кирилица. Колку сме свесни за ова и колку го практикуваме? Многумина ќе речат: „Да знам, но брзам и заборавам“. Дали од брзање

ќе заборавиме некој битен детаљ во облекувањето? Дали поради брзање (а кога не брзаеме?) ќе одиме неизмени, неисчешлани? Во нашата култура на комуникација, на писмена комуникација, употребата на кириличното писмо е многу важна (а пропишана е и со закон!).

• **Употребата на *ќ* и *ѓ*.** Многу често, како професор на факултет, забележувам дека моите студенти во нивната „лична“ азбука имаат 29 (наместо 31) буква. Им недостасуваат *ќ* и *ѓ*. Нормално и за ова, како и за кирилицата, се наоѓаат „оправдувања“: поради брзање, поради модерната технологија и слично. Сепак: ако веќе пишувате на кирилица, на тастатурата си има посебни знаци за овие две графеми. Значи, дури и не треба посебна операција за да се бараат. Каде лежи проблемот? проблемот се пренесува од друг медиум за комуникација, а тоа се мобилните телефони кои немаат кирилица. Тука нашите *ќ* и *ѓ* се пренесуваат најразлично. Како *ц* (латинично) – за *ќ* или просто како *к* и *з* (по аналогија на *ч*, *ж* и *ш* кои се предаваат како *с*, *z*, *s*). Постои една книга која се нарекува **Правопис на македонскиот литературен јазик**. Оваа книга треба да ја има во домашната библиотека на секој писмен човек што се служи со македонскиот јазик. Таа содржи препораки како правилно да се пишува, акцентира и како да се транскрибираат (пренесуваат на македонска кирилица) туѓите имиња (лични имиња, други сопствени именки како на пример називи на градови и општи именки). Во неа се сместени различни поглавја (за кои ќе зборуваме малку подолу), меѓу кои и поглавјето – **Предавање на македонското писмо со латиница**. Во ова поглавје ќе го најдеме следното: „Бидејќи во англиското и др. писма, латиничните букви немаат дијакритички знаци (забелешка на авторот на оваа книга: цртичките над *к* и *з*), допуштено е нашите букви *ќ*, *с*, *љ*, *њ*, *ќ*, *ч*, *џ* и *ш* да се предаваат на латиница со *j*, додадено на основната буква“. Еве ги примерите од Правописот: *Ѓорѓи* - *Gjorgji*, *Љубен* - *Ljuben*, *Бањани* - *Banĵani*, *Ќовкаровски* - *Kjovkarovski*, *Пејчин* -

Pejcin, Живко - Zjivko, Шиндиловски - Sjindilovski, Сунго - Dzingo, Џаро - Dzjaro. Можеби ви изгледаат чудни овие правила, но онаму каде што ги нема латиничните *č, ž, š, dž* (а ги нема во несловенските писма) се јавува потреба како да го решиме проблемот со писмено предавање на овие гласови – и ова е едно решение во тој правец. Секако, интернет адресите и страниците не го познаваат ова правило, но една СМС комуникација со телефони на кои нема кирилица може да ги содржи барем знаците за *ќ* и *ѓ* (пожелно би било и за другите гласови што ги споменавме, за да не се случи кога ќе напишеме *гушки* да не разберат како да сме напишале *гуски*).

• **Интерпункциски знаци.** Тоа се знаците во еден пишан текст што не се букви. Точка, запирка, две точки, точка запирка и другите. Тие се израз на интонацијата во говорот, на паузата, на логичкиот тек на мислата. Тие се убавата дикција во пишан текст. За нивната употреба има правила, поточно кажано – нивната употреба СЕ УЧИ. Употребата на точката како знак за обележување на крајот на реченицата на сите ни е јасна. Проблемите се јавуваат со другите интерпункциски знаци. Дали ги употребуваме и колку ги употребуваме? Моето лично искуство говори дека ги употребуваме многу ретко. Нивната употреба како да стана карактеристика на личниот стил на одредени луѓе, а не карактеристика на употребата на стандардниот јазик. Всушност, нивната функција не е одлика само на литературниот јазик, туку, како што веќе рековме, тие се сигнали на интонацијата, паузата, логичкиот тек на мислата. Сигурно во секојдневната комуникација не зборуваме еднолично, без паузи, без промена на интонацијата. Каков би бил тој говор? ТОГАШ ЗОШТО НЕ ПИШУВАМЕ КАКО ШТО ЗБОРУВАМЕ? Веројатно затоа што не ја знаеме функцијата на овие знаци во текстот. Веројатно затоа што не сме доволно извежбани во културата на изразување – овој пат писмено изразување. Особено СМС – пораките ретко содржат вакви знаци. А само колку убаво би изгледала

една порака со која сакаме да замислиме некогo, или да покажеме дека не сме се доискажале – употребувајќи три точки на крајот... Интерпункциските знаци се нажитот во пишаниот текст, тие го украсуваат. Двете точки кога набројваме; точка-запирката кога означуваме граница на некоја целина. Запирката е пауза, таа означува дека нешто продолжува по неа. Како кога на некои луѓе не им ставаме точки во нашите животи, туку запирки.

За употребата на овие знаци има и правила, кои се опишани во веќе споменатиот „Правопис на македонскиот литературен јазик“.

- **Синтакса и стил.** Во овие области најмногу се огледува писменоста. Веројатно секој од нас имал прилика да прочита текст или текстови во кои авторот, на учен начин, во огромна реченица, сакал да каже нешто, но останал многу нејасен.

Постојат правила во синтаксата, кои ја прават нашата мисла разбирлива. Овие правила се дел од граматиката на нашиот јазик, но тие ја овозможуваат еднозначноста, разбирливоста на реченицата.

1. Во реченицата, подметот и прирокот се согласуваат. На овој начин, во активните реченици, знаеме кој го врши дејството за кое зборуваме. *Јадеше Јана, јадеше цело попладне.* Иако *Јана* како вршител на дејството и подмет не е на почетокот на реченицата, таа се согласува со прирокот (*јадеше*).

2. Во нашиот јазик, постои нешто што се вика удвојување на објектот. Оваа појава ја има и во други јазици, а се развила кога почнале да се губат падежите кои ги имало во старословенскиот јазик. Таму каде што има падежи, еднозначноста е постигната и нема потреба од удвојување на објектот. *Јане воли Мају. Јанета воли Маја.* Во нашиот јазик, и во други јазици како нашиот, еднозначноста (кој кого сака), по загубата на падежните наставки, се остварува со удвојувањето на објектот (оној што е сакан, во текстот може да биде сигнализирани двојно:

со именка и со соодветна лична заменка): *Јане ја сака Маја. Јане го сака Маја.*

3. Придавката, без разлика на кое место се наоѓа во реченицата, секогаш се согласува со именката на која се однесува. *Зад нив, подзинати, стои едно дете. Зад нив, подзинато, стои едно дете* (во првиот случај, подзинати се луѓето што ги има во поголем број, а во вториот, подзинато е детето).

Ова се основните правила што важат за синтаксата на простата реченица во нашиот јазик. Тука треба да споменеме уште една карактеристика на синтаксата на нашата реченица. Македонскиот јазик важи за јазик со релативна слобода во редоследот на зборовите во реченицата, што не може да се каже и за англискиот јазик (таму на пример, нема удвојување на објектот, и за да се постигне еднозначноста на соопштението, потребно е да се зачува редоследот на зборовите во реченицата: субјект (подмет) – глагол (прирок) – објект (предмет), итн. Во нашиот јазик, редоследот на зборовите може да биде показател на тоа што е стара, а што нова информација во текстот, што посебно сакаме да акцентираме и слично. Секако, тука на редоследот на зборовите му помагаат и соодветната интонација и акцент.

Овие правила, секој говорител на македонскиот јазик, несвесно ги знае, но треба да внимава свесно на нив, бидејќи се прават грешки, особено при согласувањето на подметот и прирокот.

Малку потешко се составува **сложената реченица**, бидејќи таа е карактеристична повеќе за писмената форма на изразување. Особено т.н. релативни (односни) зависно-сложени реченици. За начинот на пишување на односните заменки, кои функционираат како сврзници во овие реченици, веќе зборувавме (*којшто, комушто*). Сега да кажеме нешто повеќе за самото граматичко устројство на овие реченици.

Во релативните (односни) реченици, односната заменка врши две функции: на сврзник и на член на

зависната реченица. Затоа, појавувањето (уште еднаш) на членот на кој се однесува заменката (именката која го именува), е непотребно: ... *зборува за расположение, кое расположение..., зборува за правилна употреба на средствата, која употреба подразбира...* Еве како треба да звучи правилно: *зборува за расположение кое..., зборува за правилна употреба на средствата која подразбира...*

Следната работа на која треба да се внимава во сложената реченица, е формата на сврзникот за последични реченици **така што**. Многу често и во писмена, и во усна форма на изразување, го среќаваме во српска верзија – *така да*. Пр. *Вчера ненадејно ми дојдоа кумовите на гости, така да не можев да ја завршам работата*. Правилно би било: *Вчера ненадејно ми дојдоа кумовите на гости, така што не можев да ја завршам работата*.

Има уште една специфичност на нашиот јазик, која е врзана со синтаксата и чие непознавање покажува дека нашата писменост, нашата култура на изразување бара надградување. За жал, оваа специфичност изгледа на многумина не им е позната, па често, и во јавната комуникација, во медиумите, во службените електронски и не само електронски писма, среќаваме реченици од типот: *Ве молам да најкасно до утре ги доставите вашите извештаи*. Еве уште еден пример:

Почитувани!

Во атачмент Ви ги доставуваме термините за ... Ве молам, доколку имате забелешки и потреба од корекции, **да** истите **се упатат** до секретарот.

Со почит,

Во нашиот јазик, помеѓу да-партикулата и глаголот може да стојат само негацијата *не* и кратките лични заменки. Сè друго што ќе се појави е немање слух за

особините на македонскиот јазик, и ... влијание од еден соседен. Еве ги коригираните верзии:

Ве молам најдоцна до утре да ги доставите вашите извештаи.

Почитувани (колеги)!

Во атачмент (прилог) Ви ги доставуваме термините за ... Ве молам, доколку (ако) имате забелешки и потреба од корекции, **обратете му се на секретарот/ испратете му ги забелешките на секретарот.**

Со почит,

Уште една грешка од областа на синтаксата е влијание од нашиот соседен јазик и е одлика на неоднегуван јазичен израз. Тоа е употребата на сврзничкиот состав *како би* во целни реченици, во кои како сврзник во нашиот јазик се јавува *за да*. Еве примери (пишувани и на латиница!):

Pocituvani!

Potrebno e dostavuvanje na izjavi za ... Isto taka dostavete izjava ..., kako bi im ja prepratile na kolegite od drugite oddeli. Dostavete gi potpisani do mene i pod CC postavete go Direktorot.

Pozdrav,

Ve molam najdocna do 25.06.2012 godina, do 16.30 casot da mi dostavite informacii za ..., kako bi gi dostavile istite do sluzbite odgovorni za isplata na finansiski sredstva.

So pocit,

Овие реченици многу поубаво би звучеле вака:

Почитувани,

Потребно е да поднесете Изјава за ... Исто така, поднесете и Изјава за ... , за да можеме двете да им ги препратиме на колегите од Одделот за .... Изјавите, потпишани, испратете ми ги мене, а во СС ставете го Директорот.

Поздрав,

Ве молам, најдоцна до 25. 06. 2012 год., до 16 и 30 часот, да ми обезбедите / испратите информации за... , за да им ги препратам / испратам на службите одговорни за исплата на финансиски средства.

Со почит,

Како што може да се види од приложениве примери, јас го одбегнав зборчето *достава*, *достава*. Тоа ќе нè одведе во една друга област од јазикот, а тоа е областа на лексиката. Под лексика, се подразбира составот на зборови во еден јазик. Кои се зборови на македонскиот јазик, а кои не се? Дали има јазици што се чисти, во кои нема туѓи зборови? Каков треба да биде нашиот однос кон туѓите зборови? Ова се прашања со кои се занимаваат јазичните стручњаци, но ова се прашања чии решенија навлегуваат и во доменот на личниот стил.

Ќе почнеме најпрвин со прашањето *Дали има јазици што се чисти, во кои нема туѓи зборови?* За да биде еден јазик „чист“, треба да биде изолиран. Да нема контакт со други јазици. Значи, луѓето долги години да живеат на пуст остров, без комуникација (и да живееле така). Но тоа секако е тешко остварливо. Секој јазик, во одредено време имал поинтензивни контакти со некој друг јазик. Во нашиот јазик на тој начин навлегле зборови од грчкиот јазик, од турскиот, а денес навлегуваат во огромен број зборови од англискиот јазик. Секако, постои и лексика што се смета за интернационална, која е одлика на научниот стил, публицистичкиот, административниот. Прашањето **не е дали, туку колку** да се употребуваат овие т.н. туѓи зборови? Е, ова е веќе одлика на култура во јазичното изразување и има врска со личниот стил. За еден стил да ја стекне карактеристиката убав и однегуван, треба да се има *добро уво*. Звучи можеби чудно, но ова значи дека треба да се има слух, јазично чувство: **што може да го збогати јазикот, на каков начин да се адаптира, во која мера да се употребува.**

Јазикот живее во динамично време. Време во кое се примаат предмети кои изворно се појавиле во земји со други јазици, време во кое луѓето комуницираат меѓу себе, разменуваат научни мисли, искуства. Така било и така е. Луѓе со различни мајчини јазици секогаш се обидуваат да комуницираат и комуницирале меѓу себе. При тоа, се позајмувале зборови од еден во друг јазик и се позајмуваат. Некогаш туѓиот збор е попрецизен да го изрази поимот, некогаш туѓиот збор навлегол заедно со предметот. Така се збогатуваат јазиците, нивниот речник. Каде е во овој контекст културата на изразување и личниот стил? **Во мерката.** Постои една линија помеѓу *јазичниот конформизам* (стихијно примање на туѓи зборови во еден јазик, дури некогаш и без да се разбираат како што треба) и *јазичниот пуризам* (желбата за преголемо чистотништво во јазикот) – а тоа е да се најде мерката. Тоа е она јазично чувство што треба да го имаме, слух за јазикот. Така се гради јазичната култура. Што да се преведе, колку да се преведе, како да се адаптира, што да се прими. Секако, за овие работи може **да се дебатира** (повозрасните секако се секаваат на „Јазичното катче“, кое во „Нова Македонија“ го уредуваше нашиот Б. Корубин, јазичен стручњак со исклучителен слух за овие работи), но за овие работи се грижат и соодветните јазични стручњаци.

Уште еден пример за повозрасните: сетете се само на разговорот на „учениот“ со „едноставната девојка“ во серијата „Бушава азбука“. Тој неумерено се правеше важен („се расфрлаше“) со странски зборови, а таа го „преведуваше“. Зарем и денес не среќаваме такви луѓе?

Сега да се задржиме малку повеќе на **СТИЛОТ**. Поточно на карактеристиките на добриот стил. Кажавме дека неумереното расфрлање со туѓи зборови, интернационализми, не е доказ дека сме многу паметни, ниту е одлика на добар стил.

Во секој облик на изразување можеме да го манифестираме нашиот стил. За тоа веќе зборувавме: во облекувањето, во уредувањето на домот, дворот, во

изборот на литература што ќе ја читаме, во изборот на музиката... Кога станува збор за усното и писмено јазично изразување, тогаш стилот е одлика на нашата култура, на степенот на образование... Без разлика дали пишуваме службено писмо или роман, извештај или расказ, нашата мисла што ја изразуваме треба да тече. За тој тек на мислата да биде убаво оформен, ние треба да сме доволно богати во изразните средства на нашиот јазик. Како се стекнува јазичното богатство? Се разбира, со читање. Читање на литература од разновидни стилови (функционални, за кои веќе зборувавме). Тогаш нема да ни се случи она народното: „сакам кажам не знам речам“.

Кога ќе станеме блиски со јазикот, кога тој ќе ни биде пријател, а не тешкотија која треба да ја премостуваме, треба да се извежбаме во пишувањето. Колку почесто пишуваме, толку полесно ни станува пишувањето. Како што секој занаетчија се усовршува во својот занает.

Сепак, постојат некои препораки, кои треба да се знаат. Овде ќе се задржиме на препораките за оние кои се на почетокот на својата „пишувачка“ кариера.

Како и во облекувањето, премногу накитеност не е израз на добар вкус. Накитеноста можеме да ја сфатиме различно, во зависност од стилот во кој пишуваме. Ако се работи за уметничка литература, накитеност во описите, украсните јазични средства. Ако се работи за научна литература – еноормно долги и тешки реченици во кои се губи мислата на авторот, претерана употреба на интернационална лексика.

Личноста на авторот не треба да нè „боде“ со своето присуство. Таа треба да биде дискретно присутна.

Имав наставничка по француски јазик која ова ни го кажуваше со една изрека: „јас – магаре на прво место“. И во обичните разговори има луѓе кои просто како да нè „удираат“ со своето его.

Сетете се и на луѓето од „Малиот принц“ на Егзипери кои си живеат сами на своите планети. Закупирани со своите „бизниси“ или со сопствената заљубеност во себе (човекот што бараше гостите на неговата планета да му аплаудираат).

Кога велам „дискретно присутна“, тоа значи дека таа не треба експлицитно да ја искажува својата мисла и став, туку да го води читателот до таа мисла и став. На почетокот, кога зборувавме за уметничкиот стил, рековме дека уметниот поет не вели само *Тажен сум*, туку реди слики, бои, во кои го препознаваме чувството на тагата. (Слушнете ја песната *Д-мол* од Ѓ. Балашевик, која како да е напишана да ни го илустрира ова што го зборуваме: „Што е тагата за еден д-мол?“).

Ваквото пишување, во кое го водиме читателот до нашите мисли и чувства, па и ставови, не ја навредува неговата интелигенција и читањето го прави предизвик.

Кога пишуваме имаме една голема предност. Тоа што сме го напишале, можеме да го (пре)прочитаме и да го поправиме. Ретко кој од нас е толку извешан во пишувањето за да може мислата да му тече убаво обликувана. При писменото изразување предноста е што можеме да си ја прочитаме мислата и да видиме како можеме подобро да ја обликуваме, каде сме биле јазично неспретни, каде сме останале нејасни. Усната комуникација поднесува повеќе импровизации. Затоа пак тука треба да внимаваме и на многу невербални сегменти од комуникацијата, на логичкиот акцент при зборувањето, на насмевката, на паузата, гестовите, движењата.

За стилот има многу да се пишува. И тоа во зависност од областа, темата за која се пишува. Со оглед на тоа што темата на оваа монографија е **КУЛТУРА НА ИЗРАЗУВАЊЕТО**, ние овде, во делот посветен на јазичното изразување, се задржавме само на сегментите во кои се огледува писменоста на оној што пишува или зборува.

И за крај, да резимираме: Секоја држава си има една или повеќе официјални, стандардни јазични форми

за комуникација. Значи треба да внимаваме да комуницираме (усно или писмено) со стандардниот јазик и официјалното писмо. Овој стандарден јазик не ги укинува дијалектите, напротив тој се збогатува од нив. Својот живот и сила ги црпи од нив.

Како што имаме различна облека за различни ситуации, така користиме и различни јазични стилови во различни ситуации. Дома зборуваме на дијалект, со другарите и другарките можеби употребуваме и жаргон, на работа официјално – стандардно. Сепак, никој не нè ограничува да зборуваме литературно и дома, во своето семејство. Тоа ќе биде одраз на нашата култура, нашиот стил и личен избор. Во некои јазици, на пр. во францускиот, стандардната форма ги истиснува дијалектите.

Јазикот е жив. Како ќе се развива, во кој правец, ние не знаеме. На тоа влијание имаат и некои вонјазични социјални, географски, политички, па и економски моменти. Поради ова, во науката за јазикот и се развива една научна дисциплина: јазична политика и планирање. Државите се обидуваат да ги заштитат и негуваат своите јазици, кои се дел од националниот идентитет. Во овој свет на различности, кој го запознаваме, истражуваме, разубавуваме.

Оваа монографија ќе ја завршиме невербално: една слика - илјада зборови. **Една насмевка - илјада зборови.**

ПРИЛОЗИ

КИРИЛИЦАТА И ЕКОНОМСКАТА МОЌ

Ако на Гугл (Google) испишеме *кирилица*, (земајќи ја предвид променливоста на информациите што се нудат на интернет), ќе добиеме: КИРИЛИЦА – уште од 886 година, секогаш први (вести, спорт, забава), а подолу и линкот, те веб-страната на интернет весникот kirilica.com.mk. Под поимот *кирилица* на Википедија стои: „Кирилица е азбука што се употребува за пишување кај шест природни словенски јазици (белоруски, бугарски, македонски, руски, српски и украински) како и многу други јазици од поранешниот Советски сојуз, коишто се наоѓаат во Азија и Источна Европа.“ (Следува и статија што содржи прилично долг список на јазици кои користат и користеле во одредено време кирилица, чиј линк ќе биде приложен на крајот од текстот.)

Јазикот и писмото со кое се изразува се врзуваат со идентитетот на еден народ. Ова прашање е особено актуелно кај нас. Меѓутоа, ова беше концепт што се наметна и се популаризираше во Европа во 18. век. Оттогаш наваму светот во кој живееме многу се измени, особено во социолошка и политичка смисла. Овие промени нужно се рефлектираа и на културолошки план. Она што го одбележува денешниот свет е концептот на мултинационални и според тоа на мултикултурни држави. Тие можеби и не се повеќе на број, колку што се силни и влијателни на економски и на политички план. Тука ќе ги споменеме на прво место Соединетите американски држави и Европската унија. Во овој труд нема да навлегуваме во сериозни социолошки истражувања, туку ќе направиме една повеќе лаичка анализа на различните околности во кои се создадени и опстојуваат овие два моќни државни сојузи. Првата разлика е разликата во традицијата. Соединетите американски држави, за разлика

од државите во Европа се релативно нови. Американската нација како концепт е нов концепт. Неа ја сочинуваат претставници од различни нации, дојдени на Новиот континент, главно индивидуално, за кои заедничко е тоа што живеат во една држава. Сите овие претставници на различни нации како своја историја си имаат свој културен и национален идентитет. Меѓутоа, заедничкиот живот секогаш носи со себе фактор на обединување. Ова го знаеме особено ние лингвистите, бидејќи заедничкиот живот (животот во контакт) на различни јазици доведува до нивно приближување, дури и на структурален (граматички) план. Промените во јазикот се можеби последната последица од една таква коегзистенција. Многу порано се случуваат други промени, промени на културолошки план. Јазикот е и средство за комуникација, но и како што рековме, тој се врзува со идентитетот на една нација и станува нејзин препознатлив културолошки знак. Англискиот јазик во САД многу лесно ја презема таа улога.

Во Европа, ситуацијата е малку поразлична. Во Европската унија влегуваат народи не индивидуално, туку влегоа држави со многу богата културна и национална традиција. И со различни јазици. Тука неминовно беше да се постави прашањето за националниот и културниот идентитет, и според она што јас сум го прочитала тоа е многу убаво решено „Унијата ќе ја почитува културната, верската и јазичната различност“ (Charter of Fundamental Rights of the European Union, Article 22, 2000 - преземено од “An Introduction to Language Policy”, edited by Th. Ricento, 2006, кај R. Phillipson, “Language Policy and Linguistic Imperialism”, стр. 346).

Третиот пример на таква современа мултинационална држава е примерот на бившиот Советски сојуз. Држава на многу различни нации, со многу (не само по број, туку и по суштина, квалитет) различни култури. Со доминација (или барем широко познавање) на рускиот јазик. (Овде повторно би сакала да истакнам дека моите

сознанија се лаички во оваа област и доколку грешам би сакала да бидам искоригирана).

И сега, кога дојдовме до рускиот јазик, дојдовме и до писмото кирилица.

Пред да се задржиме на оваа тема повеќе, би сакала да погледнеме на светот и малку пошироко, да го споменеме и она што се нарекува денес глобализација или процес на глобализација и тоа само од аспект на јазикот. Тука секако неизбежно ќе се соочиме со англискиот јазик и тоа од два аспекта: како јазик на широка комуникација (денеска станува проблематичен и поимот за светски јазик што се употребуваше кај нас) и како јазик што врши влијание на другите јазици со кои е во контакт (повторно контакт преосмислен и сфатен во широка смисла – преку културата, поточно масовната култура, културата што се шири преку мас-медиумите).

Како јазик на комуникација, тој се среќава и во електронската комуникација: пребарувачи, веб-страни, електронска пошта. Така влегува во секоја земја. А со себе го носи и писмото – латиничното писмо.

Што да прават и како да го решат овој проблем оние народи што ги споменавме на почетокот на овој труд, што ја употребуваат кирилицата како свое писмо? Во „глобалниот свет“ тие се малку. Како да се заштити нивниот културен идентитет? Како тие самите да го заштитат својот културен идентитет? Во науката за јазикот постојат синтагми како што се: *јазично планирање, јазична политика, јазична стратегија*. Содржините што ги конотираат овие синтагми се дел од прашањата што се поврзуваат со стандардниот (литературен, официјален) јазик во една држава и со стандардизацијата на тој јазик. Тие се дел и од јазичната култура на еден народ. Негувањето, градењето на јазична култура е посебен сегмент од науката за јазикот и од општествениот живот. Тоа се остварува на различни начини, како на пр. преку образованието (тоа е еден од клучните фактори во градењето на јазичната култура), но и преку средствата за

масовна комуникација, на пр. преку медиумски кампањи (кај нас имаше една таква кампања посветена на кирилицата, што секако е за поздравување). И сега доаѓаме до факторот економска моќ. Тастатурите на мобилните телефони ни се главно на латиница. Зошто? Затоа што сме мал пазар. Тастатурите на компјутерите – исто. Ако ги отвориме компјутерите и почнеме да чепкаме по нив, не само интернетот, туку и програмските команди со кои ги работиме нашите документи се на англиски и на латиница. Зошто? Е овде одговорот мислам дека не е затоа што сме мал пазар, туку затоа што не сме се потрудиле да ги преведеме и да ни бидат на кирилица. Или поточно, не сме ги инсталирале преведените. И тука можеме да го поставиме прашањето кој фактор е пресуден. Дали економската моќ или некој друг. Да погледнеме како е во Русија. Јас од лично искуство не можам да тврдам, но до мене дошле сознанија дека Русите го немаат овој проблем. Дека тие работеле на тоа во нивните компјутери да се сретнат најпрвин со рускиот јазик и со кирилицата. Ако се запрашаме зошто, јас тука не би го ставила економскиот фактор на прво место, туку факторот на традиција, поточно на културна традиција. Веќе споменав за улогата и влијанието – престижот што рускиот јазик го имаше во бившиот Светски сојуз. Значи, во Русија традицијата да се негува и чува рускиот јазик е долга и развиена. Само колку прирачници за руски јазик и култура на говорот пронајдов во електронска форма (pdf. формат).

Каква е нашата традиција во однос на негувањето на литературниот јазик и неговото писмо? Без да истражуваме, да ги чуеме само нашите водители и нивните гости во телевизиските емисии како зборуваат, да ги погледнеме називите на фирмите – на кој јазик и на кое писмо се напишани, да погледнеме на кој јазик ни се преписките на интернет и на службените комуникатори.

Кај нас она што треба да се развива е свеста. Она што нам во овој контекст ни недостига не е толку економ-

ска моќ, колку што е јазична култура и свест. А таа се гради. Ние не можеме да се бориме против латиницата, а и не треба. Ние треба да го зачуваме она што е наше. Што е дел од нашиот културен идентитет.

Нашите млади луѓе изгледа дека се свесни за тоа, или барем дел од нив. И тоа радува. Се надевам дека, некои од нив, нема да ми се налутат што тука ќе приведам дел од нивната (јавна) комуникација на еден блог, чиј автор е потпишан како bi (со латиница). Темата на разговор е кампањата за употребата на кирилица и воопшто употребата на кирилицата.

Мислам дека на интернетот веќе почна многу убаво да се решава што да остане на латиница, а што да се пишува со кирилица, в. на google, под поимот кирилица, што е запишано со латинично, а што со кирилично писмо. Овде ќе приведам и дел од коментарот на авторот што на блогот се потпишува со кирилица:

Имаш кириличен оперативен систем, имаш кириличен офис со кириличен аутлок, имаш многу добри програми кои другите програми ги претвараат во кирилични, бараат твоја доработка, но ако се сака се може. Експлорерот, Мозилата и уште некои пребарувачи ти работат на македонски јазик. Значи може многу работи да користиме и овде во кирилична форма, а таму каде е неизбежно, нормално ја користиме латиницата, како и англискиот или друг јазик.)

На крај, ќе приведам и линк на еден форум на женско интернет списание кое храбро ја брани кирилицата (со своевиден пропишан акт за задолжително пишување на кирилица).

Ме поттикна [Калина](#) да срочам еден пост, но бидејќи е касно и ми се спие а утре ќе шетам по полјани, ќе биде краток.

Јас ја сакам кирилицата многу. И многу ме радуваше и блогерај што од старт имаше политика на необјавување на главна страна постови кои не се напишани на кирилица.

Се радувам што на некој помокен му текнало колку е загрозен нашиот јазик и писмо, а преку тоа најмногу нашиот национален идентитет, па зел и се ангажирал малку околу информирање на луѓето за тоа.

Кампањата ми се допаѓа со сите нејзини недостатоци. Некој може да кажува што сака, ама самото тоа што се прави е доволно голем и добар чекор за мене.

- [Еве линк](#) до материјалите за кампањата.
- [А тука](#) да си ја симнете и песничката

п.с. Ова уште не ми се верува, ама ај да споделам и со вас. Пред некое време еден клиент на работа, познат и успешен бизнисмен, онака пун себе го изнесе својот генијален предлог да сме се организирале и да сме побарале, онака сериозно со петиции чуда, македонски да се пишувало на латиница. Не за џабе мислам дека бизнисмените се оние кои ќе го доведат до крај овој свет. ...

[nadezna](#) | 1 Мај, 2008 - 01:24 | [логирај се](#) за да пишуваш коментари)

Кирилицата е наше официјално писмо и треба да ја негуваме...но треба да се знае и има моменти и места кадешто латиницата е неизбежна.

([Партик](#) | 1 Мај, 2008 - 21:53 | [логирај се](#) за да пишуваш коментари)

Томе, како информација, можеш да напишеш URL на кирилица. :) кирилица е многу по секси од латиницата, сите ја знаат а ретко за кој е достапна во полна форма и суштина... Му доаѓа нешто као субкултура у однос на латиничниот фонт...екстрим клајминг зошо нема спелинг, и зборлива е...

(SPACEGUN | 2 Мај, 2008 - 00:11 | [логирај се](#) за да пишуваш коментари)

Кога ќе се изговори кирилица прва асоцијација ми е БУШАВА АЗБУКА, најдобар производ од Македонија наменет за едукација и афирмација на македонскиот јазик. Треба да ја репризираат серијата, иако е одамна работена верувам дека пак ќе го задржи вниманието на децата Репризата+кампањата=одлична комбинација

(Април | 2 Мај, 2008 - 00:28 | [логирај се](#) за да пишуваш коментари)

КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ:

1. <http://www.google.com>
2. <http://mk.wikipedia.org>
3. Th. Ricento (ed.), "An Introduction to Language Policy", Blackwell Publishing, 2006.
4. <http://blogot.blog.com.mk/node/153342>
5. <http://forum.femina.mk/soopstenija/koristenje-na-kirilica-i-pravila-za-pisuvanje-na-mislenie-t747/>

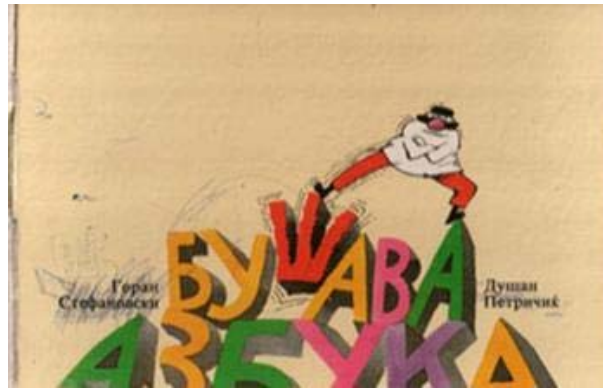
(Зборник на научни трудови од Втората меѓународна конференција „Меѓународен дијалог: Исток – Запад“ Култура, Славјанство и Економија, Св. Николе, Р. Македонија – Тамбов, Руска Федерација, 2011)

УЛОГАТА НА МЕДИУМИТЕ ВО ЈАЗИЧНОТО ВОСПИТАНИЕ И ОБРАЗОВАНИЕ

Иако на почетокот оваа статија беше замислена со поширок обем, на почетокот на нашето истражување се покажа дека македонската телевизиска продукција, и тоа на националната телевизија, има направено едно ремек-дело во воспитно-образовната сфера кое заслужува да се одбележи. Тоа е емисијата што на сите ни е многу добро позната, особено на мојата генерација – Бушава азбука. Самиот назив на серијата емисии е многу оригинален, сликовит – и ДЕТСКИ – БУШАВА АЗБУКА.

Да ја дадеме и нејзината лична карта (како што секоја буква во емисијата има своја лична карта, така можеме да направиме и за самата емисија): тоа е

- ТВ серија, родена во 1985 година (од 31 епизода)

- Родители ѝ се: драмскиот писател Горан Стефановски и режисерот Слободан Унковски, како и цела една прекрасна актерска екипа: Синоличка Трпкова, Александар Чамински, Ненад Стојановски, Јовица Михајловски, Мими Таневска, Кирил Ристовски, Петре Арсовски, Светлана Стојановска, Горѓи Јолевски, Софија Куновска, Соња Михајлова, Драган Спасов, Гоце Тодоровски, Марин Бабиќ. Во нејзиното потесно семејство е и АБВ – бендот (Ана, Бодан и Влатко) и една прекрасна екипа од деца-актери.

Зошто ја избравме токму оваа серија? За моќта на медиумите не треба многу да зборуваме. Тоа е познато нешто. За тоа пишувале социолозите, тоа го истражувале психолозите, и тоа се борат да го искористат политичарите. Нас нè интересира силата на медиумите, од кои најдостапен и најшироко користен е телевизијата (можеби веќе паралелно со интернетот), во образовни и во воспитни цели. За негативните ефекти врз развојот на младите личности исто така многу се зборува, и тоа повторно од различни стручни профили: социолози, психолози и педагози, пред сè. Се зборува за агресивноста во

филмовите и за жал, дури и во анимираните серии, за негативните ефекти на емисиите (некои од нив дури се толку некреативни што може да имаат стагнирачко влијание во развојот на личноста на младите луѓе). Но, малку се зборува, веројатно затоа што и малку се среќаваат емисии од таков тип, за позитивната улога што може да ја имаат медиумите.

Медиумите може да влијаат експлицитно и имплицитно. Експлицитно, прокламирајќи, презентирајќи одредени содржини, а имплицитно – преку моделот што го нудат како пример (за комуникација, однесување, морална и естетска вредност). Во воспитанието, многу посилна е улогата на второто влијание, според мое лично мислење. Тезата „не ме гледај што правам, туку слушај ме што ти зборувам“, е теза што е пример за демагогија, која особено кај децата не поминува (создава револт, гнев, особено во семејството).

Во случајов, ние ќе се задржиме на емисија направена со цел експлицитно да делува образовно, а како што ќе видиме, таа делува и воспитно. При тоа, нејзиното воспитно влијание не е експлицитно, туку имплицитно. Таа не воспитува со зборови, туку со пример, со дело. Емисиите што воспитно делуваат се многу ретки (барем оние што делуваат позитивно). Најтешко е да направите воспитна емисија, што нема да биде од типот „ми соли памет“. Значи, Бушава азбука е емисија за деца, која со задоволство ја гледаат и возрасни, поради тоа што е суптилна во својата воспитна компонента, која доаѓа спонтано и ненаметливо, токму поради љубовта со која е правена, ентузијазмот и креативноста на нејзините автори и на целата екипа. (Тоа е и разбирливо, со оглед на возраста за која е наменета.)

Емисијата нема приказна, не е едукативна во класична смисла, но има неверојатно добро отсликани ликови. Секоја епизода се состои од неколку сегменти. Таа е повеќеслојна и од технички аспект, и од содржински-образовен и од воспитен аспект. Образува јазично,

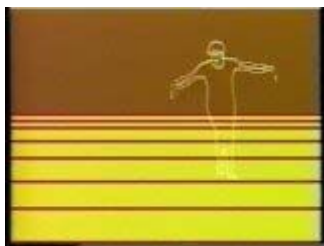
описменува, но и воспитува, воспитува уметнички: цртеж-кариатура, графика, музика и малку книжевност. Модерна е по израз (и по повеќе од 20 години), а ја негува и традицијата (секоја епизода има сегмент со народни поговорки или гатанки, а музичкиот дел на бендот АБВ обработува прекрасни изворни македонски народни песни).

Во текстот што следува, ќе го прикажеме секој сегмент посебно и ќе се задржиме на образовно-воспитните цели што со него се остваруваат. За жал, сегментите можеби нема да бидат по тој редослед по кој се јавуваат во емисиите, поради тоа што оваа прекрасна емисија за деца не е достапна во електронска форма за поширока употреба.

СЕГМЕНТ 1: *Лична карта на буквата*

Опис: Компјутерски обработен облик на буквата направен од човечки силуети.

Остварени цели: Запознавање со буквата, живо и топло, еден вид на нејзина персонификација; присутно естетско доживување.

СЕГМЕНТ 2: *Оваа буква личи на ....*

Опис: Децата дотерани, како за на прием, кажуваат на што им личи буквата. На пример за О: (личи на) топка, ѓеврек, тепсија; Ј – (личи на) јадица, но и на „кога некој ме вика со прст“!

СЕМЕНТ 3: Ноли и Сашо

Опис: Два лика, Ноли и Сашо, правилно ја изговараат и ја пишуваат (печатно и ракописно), на целата табла, соодветната буква.

Остварени цели: Правилно изговарање и пишување (образовна – описменување); воспитна – Ноли и Сашо се натпреваруваат меѓу себе, но се натпреваруваат во здрав дух, во смисла на игра и поттикнување и на крај си подаваат рака.

СЕМЕНТ 4: Билјарката

Ова е лик, кој поинтересен им е на поголемите, кои можат да го разберат. Билјарката е типично „женско“, заљубена и заљублива, „женски“ срамежлива, наивно кокетна. Како краен резултат – мила и помалку смешна.

Образовна цел: Се учат растенија на соодветната буква и се учи за растенијата.

СЕГМЕНТ 5: Ловецот

Ловецот е лик кој зборува за дивите животни и за птиците. Треба да биде храбар, но не е ... многу. За едно животно вели: „ставено под заштита на законот“. И додава: „Јас не сум ставен под заштита на законот. Не знам што се чека!“

Целта е образовна: Се учат имиња на животни и се учи нешто за животните.

А од воспитание, и тука – хумор! Убав, сладок, симпатичен. Ненаметлив.

СЕГМЕНТ 6: Кловновите

Кловновите се ликови кои погрешно ги изговараат зборовите. Грешката е кај буквата што се изучува. На секое погрешно изговарање следува едно *бил*. Грешките ги поправаат Ноли и Сашо (*не се вели ... туку...*), во улога на учители (кои и онака пишуваат на табла, Ноли носи и очила за „поучителски“ изглед).

СЕГМЕНТ 7: Анимација – карикатура посветена на буквата

Секоја буква има своја анимација. Анимациите се ремек-дело на Душан Петричиќ. Тоа се „бушави“, детски, букви што имаат лик (ликови) и приказна. На пр. *М* е *малер*. Приказната е „малерозна“. Буквата *П* „се прекршува“ на средината и „излегува“ *М*. *Т* е „тврдо“, на што асоцира ударот од чекан врз буквата. *О* е „огледало“ – полукругчето се огледува во езерото (водената површина) и го гледаме како *О*.

Ова е можеби и најпрепознатливиот дел на „Бушава азбука“. Прекрасната, инвентивна, „бушаво“ насликана и духовита приказна за секоја буква.

СЕГМЕНТ 8: Дијалекти (зборови со соодветната буква во македонските дијалекти)

Опис: Младите актери, облечени во народни носии, кажуваат збор на соодветната буква во различни македонски дијалекти (се кажува и називот на дијалектот). Остварена цел: Запознавање со поимот дијалектологија и дијалекти, како и етнологија, но без да се споменат овие поими. Соодветно за нивната возраст, децата дознаваат дека на нивниот јазик, истиот збор, во различни места може да звучи различно, и дека секое место си имало своја народна носија (која навистина изгледа убаво и раскошно).

СЕГМЕНТ 9: Пословици и гатанки

Овде се запознаваме со ликот што го игра Јовица Михајловски. Приклучен меѓу графички дизајнирани заби, тој кажува поговорки и гатанки. Пр. „Од големштилак носот да му падне на земи, не го фаќа да си го земи“. „Страшен“ лик!

СЕГМЕНТ 10: *Што сакам да бидам*

Опис: Децата актери, на базен, со комплетна „базенска“ костимографија, набројуваат професии.

Остварени цели: Освен што учат професии на соодветната буква (офталмолог, оториноларинголог), децата стекнуваат поим и за зборови што означуваат родова (полова) разлика – *ојачар, ојачарка* (со правилно поставен акцент на третиот слог од крајот на зборот). И секако – со досетливост и хумор (професија *откаченист!*).

СЕГМЕНТ 11: *Имиња*

Опис: Децата – актери кажуваат имиња на соодветната буква. Кај големите, оваа наука се вика: Ономастика (Антропономастика). Тоа е и образовната цел.

СЕММЕНТ 12: Правилен изговор и пишување

Опис: Во овој сегмент има само два „лика“: голема уста на екранот што изговара зборови со соодветната буква и пишан текст што се однесува на изговорената содржина.

Остварената цел е очигледна.

СЕММЕНТ 13: Бендом АБВ

Бендом Ана, Бодан и Влатко пеат сегменти од прекрасни изворни македонски песни. Она што Ана го пее, може и да се прочита на екранот. Но, сепак, ТРЕБА ДА СЕ СЛУШНЕ. Овде доживувањето е уметничко.

СЕММЕНТ 14: Книжевникот

Опис: Ова е ликот на актерот Ненад Стојановски. Тој зборува за македонската книжевност. Прекрасно е да се чуе една народна лирска песна од Костурско. Навистина ретко доживување!

Остварени цели: Едукативни и уметничко-естетски.

СЕММЕНТ 15: Учениот и едноставната¹

Опис: Ова е содржина што повеќе ќе ја разберат возрасните, но децата ја чувствуваат. Има два лика. Едниот е учен маж, што се расфрла со интернационални зборови (на соодветната буква), а другиот е едноставна девојка, која го поправа и „преведува“. Тие се постојано во

---

¹ Последните два назива на сегментите се слободна интерпретација на авторот на овој текст.

некој симпатичен конфликт, во кој таа го надмудрува (на едноставен начин).

Остварена цел: Овој сегмент е нешто како Речник на странски зборови (интернационализми). Воспитната цел е очигледна.

Што можеме да додадеме во заклучокот? Мојна е улогата на медиумите во образованието и во воспитувањето. И на експлицитен и на имплицитен начин. Нашево излагање го посветивме на една емисија за деца (но и за возрасни) што навистина е повеќеслојна (како „зелката со кошули триста“). Таа описменува, едуцира и развива естетски вредности. Ја негува традицијата и културата. Користи повеќе форми на израз. Модерна е по израз (иако не е толку млада, има повеќе од 20 години) и е секогаш свежа.

Каде е забелешката? Забелешката не е во емисијата, туку по емисијата. Зошто не можеме да ја најдеме никаде за да ја имаме за домашна употреба, а и не само за домашна, туку можеби и за училишна и предучилишна употреба? Вакви бисери ретко се создаваат и треба да се негуваат. Оваа емисија им е потребна и на новите генерации. Да не бидеме само ние побогати со едно вакво искуство.

КОРИСТЕНИ ИЗВОРИ:

http://www.youtube.com/watch?v=1To_P7kwsds

(Бушава азбука – најавна шпица)

<http://www.youtube.com/watch?v=v4BdtnKOQK4>

(Бушава азбука – дијалекти)

http://www.youtube.com/watch?v=j4r4_c9tyY4

(Бушава азбука – дел од епизода)

[http://video.google.com/videoplay?docid=-](http://video.google.com/videoplay?docid=-2533839748201020288#)

[2533839748201020288#](http://video.google.com/videoplay?docid=-2533839748201020288#) (фрагменти од различни епизоди)

<http://mesto.com.mk/video> (Бушава азбука - сликовница)

<http://www.mtv.com.mk/mk/emisii/obrazovni.aspx>

(Бушава азбука, Лексикомани, Биберчиња бисерчиња) – но не можат ниту да се гледаат, ниту да се симнат
<http://www.mtv.com.mk/mk/emisii.aspx>

(Зборник на трудови од VI меѓународен балкански конгрес за образование и наука: **Современото општество и образованието**, Охрид, 29. IX – 1. X 2011 г., Скопје, 2011)

ЛИТЕРАТУРНИТЕ ЈАЗИЦИ ВО СОВРЕМЕН КОНТЕКСТ

1. Поимот нација во современ контекст /Вовед/

Светот во кој живееме се менува, се менува многу бргу. Расцепканоста на феуди ја замениле градови со концентрирано население, денес имаме не градови, туку мегаполиси, со број на жители колку што имаат некои држави. Концепцијата на нацијата, врзана за државата, карактеристична за 18. век во Европа, денес е значително изменета. Економски најмоќните држави денеска не се еднонационални: САД, Европската унија (па во поблиското минато и бившиот Советски сојуз). Кај овие држави, особено во САД, поимот „нација“ веќе различно се дефинира. Овој државен сојуз, САД, заедница на имигранти од различни национални идентитети, без поголема историска традиција, на светот му понуди нов концепт на нацијата, кој се врзува за животот во иста држава, а не за заедничкото потекло на луѓето и историската традиција. Со ова, веќе почна да се проблематизира поимот нација, кој нужно беше поврзан со поимот за идентитетот. Во новата држава, дефинирана како „сон за припадници на различни нации“, ваквото поимање на нацијата „американската нација“, беше прифатено многу лесно. Немаше натпревар за докажување на националната припадност, бидејќи немаше ниту „загорзена“ нација.

Европската унија е унија на држави (од различни нации), но со голема и силна традиција. Затоа, овде прашањето на националните идентитети мораше да биде решено, и тоа на праведен принцип, за да нема незадоволни членови. Повелбата за основни права на Европската унија, член 22, 2000 год (Charter of Fundamental Rights of European Union, Article 22, 2000, преземено од Th. Ricento, 2006), тоа и го овозможува: Унијата ќе ја почитува културната, верската и јазичната разновидност.

2.Службените јазици во социјален контекст

Прашањето на јазикот, особено на службените, официјални јазици во државите, не може да се разгледува надвор од општествениот, социјален контекст. Во 19. век, и до 19. век, лингвистите се занимавале со прашањето за чистотата на литературните јазици, со тоа кој ги расипува јазиците, како и со тоа зошто се менуваат, дали има чисти јазици или сите се во помала или поголема мера мешани. Дваесеттиот век во Европа, особено во поставките на угледната Прашка лингвистичка школа, го одбележа теориското третирање на прашањето за стандардните јазици и грижата за нив. Прашањата за стандардниот јазик и природата на неговата норма (познато е во лингвистичката научна мисла тврдењето за нејзината еластична стабилност) добија третман на научна дисциплина. Грижата за стандардните јазици, за нивната норма, во науката за јазикот, особено во трудовите на оваа лингвистичка школа, доби сериозен, научен третман.

Социолингвистиката, како наука родена во втората половина на 20.век, на почетокот се занимаваше со тоа како одредени социјални феномени наоѓаат свој одраз во јазикот. Проблематиката на стандардните јазици никогаш не беше напуштена. Се разгледуваа фазите во развојот на литературнојазичната норма, јазичните идиоми што се бираат за норма на стандардниот јазик, процесите на кодификација на јазиците. Во метрополите, како на пр. градот Њујорк, се изделуваа и изучуваа т.н. урбани дијалекти. Се вовеле поимот урбана дијалектологија. Тоа беше крајот на 20. век.

3.Актуелна слика

Денеска имаме друга слика. Многу се зборува за глобализација. Светот се квалификува како „глобално село“. Се прашуваме што се случува и што ќе се случи со различните јазици во ова „глобално село“. Се зборува за влијанието на социјалните феномени врз јазикот, но повеќе се зборува за јазична политика, јазично планира-

ње. Повеќенационалните, моќни држави го рedefинираа проблемот на јазикот во државата., во општеството. Денес, современите јазици како да се паралелно официјални со еден светски јазик, а тоа е англискиот јазик. Да се задржиме на поимот „светски јазик“. Во нашата средина, можеби и сè уште, ако требаше да донесете потврда за познавање на светски јазик, тоа можеше да биде покрај англискиот и некој друг јазик (на пр. рускиот). Денеска, се бара познавање на англиски јазик. Кога ќе се спомене светски јазик, се мисли на англиски јазик. Англискиот јазик стана јазик на комуникација во ова т.н. глобално село.

Интересен е фактот што ниедна вештачка творба за комуникација, како што беа јазиците од типот на есперанто, замислени како интернационални јазици, не успеа да заживее.

Она што ги зближува народите и во економски силните и во економски послабите држави, со свои национални, стандардни јазици е како да го решат проблемот со силното влијание на англискиот јазик во нивните јазици. Многу трудови, и во нашата средина, се напишани на оваа тема. Се дефинираат областите во кои се среќаваат англизмите и се бараат одговори дали треба, колку треба и како треба да се заменуваат.

4. За јазичната свест како фактор за негувањето и развојот на стандардниот јазик

Секое време си носи свое обележје. Македонскиот јазик трпел влијание од грчкиот јазик, од турскиот, еден период од српскиот, и денес од англискиот јазик. Ова е уште еден прилог кон тоа дека чисти јазици нема. Само колкав фонд на француска лексика има во англискиот јазик! На овој начин се збогатува речникот на јазикот, но и странскиот, позајмен збор може да се употреби со една сосема нова, специфична нијанса на значењето, која ќе биде својствена само за него. Меѓутоа, тука е важен еден друг момент, што многу визионерски го забележа Б. Корубин уште во далечната 1969 година (Б. Корубин,

1969): „За стихијата и свеста во развојот на литературниот јазик“. Литературната обработка на еден јазик, вели Корубин во оваа статија, е воопшто свесна обработка (Б. Корубин, 1969, стр. 31). Прашањето е каква треба да биде таа свесна активност во развојот на литературните јазици? Пред да одговориме на ова прашање, да се задржиме малку на самото прашање: свесна активност во развојот на литературните јазици, а не само и ограничено: во развојот на нормата на литературните јазици. Во минатиот век, век на еднонационални држави (во кој државата се поврзуваше со нацијата), доволно беше да се зборува само за изборот на јазичниот идиом што ќе функционира како литературен јазик и за тоа каков треба да биде односот (првенствено на свесниот фактор, јазичните стручњаци) кон нормата на литературниот јазик. Денеска, во ова т.н. „глобално село“, потребно е токму вака да се постави прашањето: „За стихијата и свеста во развојот на литературните јазици“. Ќе опстанат ли? Кои ќе опстанат? Зошто? Како да се зачуваат? Како да се негуваат? Секако, за да се одговорот овие прашања потребно е да дејствува свесниот фактор. А тој свесен фактор што е ако не е јазичната политика (во позитивна смисла, како стратегија, планирање) и јазичното планирање. Денеска, овие две нешта се споија во една научна дисциплина, која би можеле да ја оквалификуваме и како пост-социолингвистичка.

Еден од поимите што се употребуваат во оваа дисциплина е поимот за јазичен статус. Во теоријата на јазична политика и планирање, под поимот јазичен статус се подразбира перципираната релативна вредност на еден јазик која што е во врска со социјалната полезност на тој јазик. Според теоријата на јазична политика и планирање, социјалната полезност, вредност на јазикот, опфаќа два моменти: т.н. пазарна вредност на јазикот, како средство за комуникација во средината и низа субјективни карактеристики кои се во врска со општествената јазична култура (в. Th. Ricento, 2006, стр. 5). Ваквото поимање на

јазичниот статус ја открива неговата реална улога во една социјална средина. Теоретичарите во оваа област нагласуваат дека статусот на јазикот не зависи исклучиво и неопходно од легалниот статус што јазикот го добива од државата преку извршните, законодавните и правните рамки. Тоа, според многу автори, е неопходниот минимум. Централните елементи во достигнувањето и градењето на јазичен статус се главно вонлингвистички и на некој начин супра – легални (бараат повеќе од законска одлука). Тука влегуваат естетски, психолошки, идеолошки фактори. Ова всушност и не е многу нова работа. И социолингвистите (в. М. Radovanović, 1979), кога ги дефинираа фазите по кои се доаѓа до стандарден јазик и неговата норма, зборуваа за 10 фази, од кои седум, се остваруваа по кодификацијата (пропишувањето) на нормата на стандардниот јазик: елаборација (разработка) на нормата, акцептуација (прифаќање) на нормата, имплементација (спроведување, примена) на нормата, експанзија (ширење) на нормата, култивација (негување) на нормата, а последните две фази се однесуваа на нејзиното преиспитување, на дејството на свесниот фактор во неа, кој секако треба да ја следи и правилно да ја насочува нејзината динамичност – евалвација на нормата и евентуално нејзина реконструкција.

Прифаќањето, ширењето и примената на нормата на еден стандарден јазик нема да се случат бргу и лесно, ако не се извршени претходно солидни анализи и истражувања, ако изборот на јазичниот идиом што ќе влезе како литературен јазик со своја норма од различни причини е погрешен. Тоа се феномени што зависат токму од естетски, социолошки, идеолошки и во крајна линија психолошки фактори.

Како што може да се види, култивацијата на нормата, општествената јазична култура, и во социолингвистиката, и во теоријата за јазична политика и планирање, се битен фактор во постигнувањето на јазичниот статус. Токму на ова поле треба да се ангажираат

јазичните стручњаци, секако силно помогнати од соодветните државни институции.

5.Заклучок

Во современиов „глобален“ свет, веќе не е толку важно дали еден јазик е единствен официјален јазик во една држава или не (тоа може и да се промени). Важно е тој да се негува, да се одржува во здрав живот. Тука е потребно да се гради и соодветна јазична политика и јазично планирање, кои како што веќе видовме, израснаа во нови, сериозни научни дисциплини, со свои теориски и методолошки поставки.

Во оваа нова наука се употребува и терминот јазична екологија. Значи, во ова бурно време, пред нас се наложува не само да ги негуваме, туку и да ги заштитиме литературните јазици, бидејќи тие се дел од нашите идентитети и различности. Замислете само, колку би бил монотон еден свет во кој би исчезнале различностите!

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Б. Корубин, „Јазикот наш денешен“, *Наша книга*, Скопје, 1969.
2. М. Radovanović, „Sociolingvistika“, *BIGZ*, Beograd, 1979.
3. Th. Ricento (ed.), „An Introduction to Language Policy“, Blackwell Publishing, 2006.

(Годишен зборник на Филолошкиот факултет при ДУ „Гоце Делчев“ - Штип, Год. 3, Том 3, 2012 год.)

ЗА ЈАЗИЧНАТА КУЛТУРА

Студентите на Педагошкиот факултет во Штип слушаат предмет насловен како *мајчин јазик со култура на изразувањето*. Називот на предметот е навистина убаво избран: *мајчин јазик* – термин што внесува извесна емоционалност, топлина и *култура на изразувањето*. Ние овде нема да се задржиме на содржините што се изучуваат во рамките на овој предмет (кои со тек на времето и може да се ревидираат), туку ќе се осврнеме на оној сегмент што го внесува компонентата *култура на изразувањето*. **Што е важно еден интелектуалец да усвои, а што се однесува на неговиот мајчин јазик?** Секако тука влегува еден основен степен на лингвистичка наобразба, која во голема мера се стекнува (или барем би требало да се стекне) во основното и средното образование. Во рамките на нашиот предмет (*мајчин јазик со култура на изразувањето*) тоа е еден теориски вовед во науката за јазикот, со основни и продлабочени во однос на оние од средното образование, граматички познавања.

Меѓутоа, она што е важно е студентите да стекнат една поширока **јазична култура**. Тоа не се остварува со посебни предавања, туку преку дискусија со студентите, и преку нивна заедничка и индивидуална активност во обработувањето на теми поврзани со јазикот и неговата употреба. Она што треба да се изгради е една јазична култура (наобразба). Освен општите лингвистички познавања, тука подразбираме и формирање на еден **јазичен осет, (активен) став кон литературнојазичната норма**.

Прашањето за негувањето на литературнојазичната норма е сериозно прашање, кое е од национален и државен интерес и за него е потребно да се развие една цела стратегија.

Една од фазите во развојот на литературнојазичната норма е фазата на култивација на нормата, и тоа е фаза што треба да трае □ дури се користи нормата. **Како**

да се негува нормата? Ние овде ќе се задржиме само на еден сегмент во негувањето на нормата, а тоа е образованието (нашето искуство е во високото образование).

Она што треба да се развие кај секој интелектуалец (и не само интелектуалец) е сознанието дека треба да има **однегуван јазичен израз**. Од ова нужно произлегува дека треба да се има разбудено осет и став кон промените што се случуваат во јазикот, кон проблемите кои се појавуваат во врска со користењето на јазикот и литературнојазичната норма. Секое време се соочува со проблеми од посебен вид. Годишите по кодификацијата на македонскиот јазик како службен јазик носеа еден вид на проблеми – проблеми со апстрактната лексика на пример; годишите на живеење во федеративна држава го донесоа проблемот со србизмите, а годишите на живеење во самостојна држава го рedefинираа проблемот на јазична култура и донесоа нов проблем – огромен наплив на англизми кои, за жал, се примаат крајно пасивно и со слаби усилби за нивно преведување со убави и употребливи македонски зборови.

Значи, она што на денешните интелектуалци (тука ги вбројуваме и новинарите) им е потребно е тој **активен однос кон негувањето на јазичната норма** – стекнувањето на јазична култура.

Оваа цел многу убаво би можела да се остварува низ различните степени на образование, но не само тука. Потребна е една широка културна акција. Ние имаме убави примери за вакво нешто во дејноста на Благоја Корубин преку неговото (од капитална вредност за македонистиката и пошироко социолингвистиката и нормативната лингвистика) „Јазично катче“ во весникот „Нова Македонија“; а од неодамна се запознавме и со дејноста на нашиот (прв) граматичар Круме Кепески на овој план. „Круме Кепески објавувал прилози за јазикот во весникот `Нова Македонија` – *Поуки за јазикот* во педесеттите години и го уредувал *Јазичното катче* во `Просветен работник` во годишите 1969, 1970 и 1971. Учествувал и во

работата на *Јазичното катче* во `Нова Македонија` што го уредувал Благоја Корубин“ (цитатот е преземен од редакторот Снежана Велковска на зборникот трудови на оваа тема „Од нашиот речник“ на Круме Кепески). Институтот за македонски јазик и редакторката на книгата ни отворија уште една ризница во врска со употребата и негувањето на литературнојазичната норма, со материјали што и денеска се актуелни.

Средствата за јавно информирање нудат можности за отворање на дебати во врска со проблемите што се јавуваат во секое време од користењето на литературнојазичната норма, а со тоа и за градење на една активна јазична свест, свест за негување на мајчиниот јазик и како национално обележје и како личен квалитет.

Во нашево излагање ќе се обидеме да дадеме личен придонес кон негувањето на нормата на современиот македонски литературен јазик и кон формирањето на еден вид на *јазично воспитание*.

Работејќи (подолго време) на лексиката во делата на Ѓ. Пулевски, бевме импресионирани од лингвистичкиот осет на авторот на речниците, на обидот за граматика, „славјански-македонската општа историја“. Се смета дека Пулевски не бил лингвистички образуван (особено не во високошколски установи). Меѓутоа, неговите речници покажуваат дека тој солидно ги познавал балканските јазици, а покажуваат и уште нешто – а тоа е неговата љубов кон мајчиниот јазик и особено неговата грижа за **чистотата на јазикот**. Дури и називот „мијачки“, по принципот на народна етимологија Пулевски го преведува како „чист разговор“.

Читајќи го неговиот „Речник от четири јазика“ бевме изненадени од словенската лексика, денес за жал подзаборавена, која ја сретнавме на места каде денес се среќаваат туѓи зборови, првенствено турцизми (за ова повеќе во В. Николовска, 2002). Овде би сакале да

приведеме дел од тие подзаборавени словенски лексеми²: *источникъ* (16); *изворъ, врело* (16); *кладенец* (16); *петлица, петалка* (во Речникот покрај турцизмот *дугме*) (30); *пртеници* (покрај турцизмот *чораби*) (30); *скорни* (покрај турцизмот *чизми*) (30); *скутина* (покрај турцизмот *бофча* и покрај србизмот *кецеля*) (32); *риза* (покрај турцизмот *пешкиръ*) (33); *подглавница* (покрај *перница*) (32); *тронъ, легалло* покрај *кревет* (32); *каленик, каленица* (33); *миялка* покрај балканизмот *пачавра* (33); *струшка* (назив за предмет од домаќинството (33); *носалки* покрај *носдрви* (21); *журови* покрај србизмот *члланци* (со значење „зглобови“, како дел од човечкото тело) (22); *клепалици* покрај *трепавице* (21); *гостилникъ* (како интересен го посочуваме суфиксот –*никъ*) (18); *промена, премена* (29); *бесиште* (за српското *вешалла*) (19); *лложник* (со толкување *јорганъ* на турската јазична паралела; на македонската страна се појавува и албанизмот *губеръ*) (32); *нугаллъ*³ (покрај *ћоше*) (35); *натпустъ* покрај *баллконъ* (18); *ходникъ* (18); *дворец* (18). Интересен словенизам е зборот *шареница* (32), кој се појавува покрај турцизмот *мутафче*, покрај *веленце* (на албанска страна, а се смета за балкански романизам, в. А. Пољоска, 1998, стр. 138), *ћилимъ сеџаде* на турска и *јамболи* на грчка страна. Ке приведеме уште некои убави стари словенски зборови: *раска* (49); *вариво* (*орисъ, пириначъ*) (49); *струкъ* (*ренде*) (49); *делланки* (*изверје*) (57); *исправаче* (*леньир*) (60); *црпка* (*кутллага*) (86); *закачка* (*јодица*) (88); *низалка, низа* (за „*гердан*“) (32); *житница* (*амбар*) (33); *ризинче* (*марама*) (32); *пластаръ, младина* (46); *седелло* (*гнездо*) (44); *стригарница* (93).

Нормата секогаш е исправена пред дилеми: *вака* или *така*? Заемака или неологизам? Некои од тие

² Во заградата покрај примерот го даваме бројот на страницата од Речникот (в. Ѓ. М. Пулевски, „Речник от четири јазика“, Београд, 1873).

³ Оваа лексема би можеле да ја доведеме во врска со лексемата „агол“, српхрв. „угао“ (повеќе за ова в. А. Белић, 1935, стр. 91.

дилеми се решаваат со времето (но како!), за некои се водат дебати, а некои остануваат како отворени прашања. Придонесот на Бл. Корубин и К. Кепески на ова поле е (општопознато) огромен. Овде ќе споменеме само некои од решенијата на К. Кепески⁴: *прати – следи, придружува* (за жал, сè уште се среќава погрешна употреба на српското *прати* со значење на *следи* и *придружува*), *чепкалка* (за срп. *чачкалица*), *ласкател*, *умилкувач* (за *удварач*), *паричница* (за срп. *новчаница*).

Денеска се среќаваме со други (лексички) проблеми. Родителите ги водат децата во *игротеки*. (Родителите оделе во *дискотеки*.) Зарем не би било поубаво и помакедонски да кажат *играчници* или барем *игрални*? Храната ја послужуваат на *послужавници*. Зарем не би можело на *подавалници*? Хартијата ја прикачуваат со *спајалици*? Зошто не со *спојки*? Некој можеби ќе сака да прави пити и ќе отвори (да се надеваме) *питерија*, а не *питара*.

Вакви прашања се отвораат секој ден и бараат развиена јазична свест. Меѓутоа, бараат и една поширока културна активност. Потребни ни се „Јазични катчиња“, „Поуки за јазикот“, „Зборуваме за јазикот“. Сè додека не се гради и негува, јазичната свест и јазичната култура ќе останат само остварлива потенција.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. А. Белић, „Галички дијалекат“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 7, Београд, 1935.
2. К. Кепески, „Од нашиот речник“, *Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје*, Скопје 2007 (ред. Сн. Велковска).

---

⁴ К.Кепески, 2007.

3. В. Николовска, „За заемките што ги нема во Четиријазичникот од Ѓ. Пулевски“, *Годишен зборник на Педагошкиот факултет „Гоце Делчев“ – Штип*, вол. 1, год 2, Штип, 2002.
4. А. Пољоска, „Лексичка интерференција на македонскиот и албанскиот дијалектен јазик“, *Менора*, Скопје, 1998.
5. Ѓ. М. Пуљевски, „Речник от четири јазика“, Београд, 1873.

(Зборник на трудови од Научниот собир „Културата и јазикот“, едисија Јазикот наш денешен, кн. 17, Скопје, 2009)

СУПСТАНТИВИЗАЦИЈАТА НА ПРИДАВКИТЕ КАКО ПРОДУКТИВЕН ЗБОРООБРАЗУВАЧКИ МОДЕЛ ВО МАКЕДОНСКИОТ ЈАЗИК

Во македонските граматика (в. К. Конески, 1995), како и во руската граматичка традиција, се зборува за четири типа на деривација (зборообразување): лексичко – семантички начин (семантичко зборообразување), лексичко – синтаксички начин (срастување), морфолошко – синтаксички начин (синтаксичка конверзија) и морфолошки (афиксален) начин на зборообразување.

Во нашиов труд ќе се задржиме на морфолошко – синтаксичкиот начин на зборување, на синтаксичката конверзија.

Синтаксичката конверзија се дефинира како образување на нови лексички единици со преминување на зборот од една во друга зборовна група без додавање на зборообразувачки елементи. При тоа, зборот ги презема семантичко-граматичките својства на зборовната група во која преминува. Според тоа во која зборовна група преминува лексичката единица, се разликуваат неколку типа на синтаксичка конверзија: супстантивизација, адјективизација, прономинализација и адвербијализација.

Адјективизацијата претставува синтаксичка конверзија на преминување на зборови од други зборовни групи во класата на придавките. Овој тип на синтаксичка конверзија е особено продуктивен во класата на глаголски придавки. Ако глаголската придавка ја сметаме за глаголски облик, тогаш атрибутивната употреба на глаголската придавка од типот *скинати чевли*, *растурена сарма* би можеле да ја сметаме за пример на синтаксичка конверзија – адјективизација. Во нашите граматика, како пример за адјективизација на именска форма се наведува формата *мајстор*, која може и да се степенува: *Во филигранството нема помајстор од него*.

Прономинализацијата претставува синтаксичка конверзија на преминување на лексички единици во класата

на заменките. Овој тип на синтаксичка конверзија во нашиот јазик не е многу продуктивен, како примери би можеле да ги наведеме употребите на придавките *извесен* и *определен* со значење на неопределената замена 'некој'. Пр.: *Извесни колеги не знаеја за состанокот.*

Адвербијализацијата е синтаксичка конверзија на преминување на лексичките единици од други класи во класата на прилозите. Овој тип на синтаксичка конверзија е особено продуктивен во македонскиот јазик. Најголем број од прилозите водат потекло од придавките, пр. *убаво* (придавка) *дете* - *убаво* (прилог) *лее* и именките, кои може да бидат во стари падежни форми или во предлошки конструкции, пр. *дење, ноќе, напладне, сосила, докрај, настрана.*

Супстантивизацијата претставува преминување на зборови од други класи во класата на именките. Предмет на нашиов труд ќе биде токму овој тип на синтаксичка конверзија.

Терминот супстантивизација се среќава и во други граматички традиции. Кај Р. Симеон (R. Simeon, 1969) овој термин го среќаваме во руска (*субстантивация, субстантивирование*), германска (*substantivierung*) и во англиска (*substantivization*) варијанта, а објаснет е како „поименичување“. Примерите што ги приведува Симеон се и од германскиот јазик: *werden – das Werden, leben – das Leben, sein – das Sein*. Ова се примери на супстантивизација на глаголи. Како што може да се види, формално лексемата останува иста, единствено, како показател на нејзиното поименичување се јавува присуство на членот. Истата појава можеме да ја забележиме и во други јазици. Симеон приведува примери и од францускиот јазик: *diner – le diner, il va et vient – le va et vient, chez soi – le chez soi*. Во граматиките на англискиот јазик, оваа појава е наречена едноставно конверзија. И во англискиот јазик, најчеста е конверзијата глагол – именка. Во англискиот јазик именките и глаголите многу често имаат исти основни форми и оттука би можело и да се постави прашањето која

форма е побазична – дали именката или глаголот и следствено, за каков тип на конверзија станува збор, за конверзија глагол – именка или обратно (в. K.Kuiper and Scott-Allan, 1996). Пр. *harm* s. повреда, штета и v. оштетува, повредува, *advance* v. напредува и s. напредок, *advantage* s. предност и v. користи, *handle* s. рачка и v. ракува, *pass* s. премин и v. преминува, *play* v. игра, глуми, остварува и s. игра, пиеса, драма, претстава. Кај Р. Симеон дури се зборува и за супстантивен број. Тоа се оние форми што во нашите граматика се наречени како форми со кои се изразува одредена бројност за лица (Б. Конески, 1982): *двајца, тројца*.

Супстантивизацијата на придавките во словенските јазици е особено честа појава. Пр. *Sit gladnu ne vjeruje. Žežen kašu hladí. Пьяному море по колени* (примерите се од R. Simeon, 1969).

Во рускиот јазик, супстантивизацијата на придавките е особено продуктивна. Дури, постои и една група на „окончателно“ поименичени придавки (со граматичка промена како придавки) од типот: *портной* (шивач), *знакомый* (познаник), кои и самите можат да добијат придавски определби *опытный портной* (искусен шивач), *старый знакомый* (стар познаник). Дури и називите на зборовните групи (*прилагательное, существительное, числительное*) конечно преминале во класата на именките.

Што се однесува до македонскиот јазик, супстантивизацијата се дефинира како „преминување на зборот што не е именка во зборовната група на именките“ (К. Конески, 1995). Како примери се наведуваат: *богат, болен, ранет, дежурен, учен* и како специфична за македонскиот јазик се споменува „супстантивизацијата на определените форми на придавката (*Стариот само ги погледна и ништо не рече.*)“ (К. Конески, 1995).

Ние овде ќе се обидеме да изделиме два слоја на супстантивизирани придавки: едниот е постар, а другиот -

понов и ќе се обидеме да дадеме една продуктивна насока во развојот на македонската лексика од современ тип.

Како постари супстантивизирани придавки би можеле да изделиме два лексички слоја:

а) *минато(то), сиромашните, богатите, старинот, младите, болниот, познатиот* (без разлика дали се работи за единска или множинска форма на примерите, со исклучок на *минатото* кое како именка се јавува во единска форма и

б) *пржено, печено, слатко, кисело*, пр. *На крајот послужија слатко* (лексемата *слатко* може да се употреби и со значење на конкретен предмет – десерт, на пр. *слатко од смокви, слатко од јагоди, слатко од сливи*, но и со поопшто значење - 'десерт'). *Не е многу здраво да се јаде пржено. Особено сакаше да јаде кисело. Поздраво е печено од пржено.*

Како што се гледа од примериве, се работи за две семантички полиња. Во едното како пресупозиција (значење што се подразбира) се содржи значењето 'човек', а во второто 'јадење, храна'.

Третиот лексички слој супстантивизирани придавки е од понов период и се однесува на предмети: *парно* (греење), *мобилен* (телефон), *фиксен* (телефон), *далечинско* (предмет за управување со телевизорот од далечина).

Она што би сакале да го констатираме, што во крајна линија е и целта на нашево излагање е дека супстантивизацијата на придавките е отворен и продуктивен зборообразувачки модел во македонскиот јазик. Особено е важно тоа што овој модел може да ни биде одговор и за некои проблематични појави во јазикот, кои ни доаѓаат од соседниот, српски јазик.

На пример, за лексемата *стручњак*, со позасилена ангажираност на план на едукација би можеле да ја употребуваме лексемата *стручен*. Во српскиот јазик, суфиксот *-ак* е особено продуктивен (*чешњак, једњак*), што не би можело да се каже и за македонскиот јазик.

Иако и во македонскиот јазик се среќаваат образувања со овој суфикс (К. Конески, 1995), фактот што во некои од овие образувања може да се чуе акцентирање на вториот слог од крајот на зборот би можеле да го сметаме за аргумент дека тие образувања не се „многу“ македонски: *стручњаќ*, *дошљаќ* (тука би ја предложиле лексемата *дојденец*), *простаќ*, *слободњаќ*, *имењаќ*, *народњаќ*, *западњаќ* (некои од приведените примери ги среќаваме во разговорниот стил).

Нормата на стандардниот јазик треба да се негува. Лексиката на јазикот е неговиот најдинамичен слој. Токму на овој план на јазикот, негувањето на нормата треба да биде особено будно. Треба да се бараат решенија што ќе бидат својствени на македонскиот јазик. Целта на овој труд е да придонесе токму на овој план, за почеток, предлагајќи еден зборообразувачки модел како продуктивен, како можен одговор на некои од современите проблеми во врска со употребата на лексиката.

Ќе споменеме уште некои примери. Многу употребаното *печење* за вид на јадење, како во примерот *Што сакаш да јадеш, печење?* би можеле да го замениме со *печено* (кое од своја страна може да биде *свинско*, *телешко* – повторно примери за супстантивизација на придавките). Оваа лексема се вклопува во серијата лексеми што ги споменавме погоре: *слатко*, *кисело*, *пржено*, *печено*.

Висећите (елементи од кујните) би можеле да ги замениме со лексемата *висечки*, а за *даљинското* би можеле да побараме друг термин, па дури и да позајиме лексема од друг јазик, како на пример *контролор*, или би можеле да ја употребуваме македонската лексема *управувач*.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Б. Конески, „Граматика на македонскиот литературен јазик“, *Култура*, Скопје, 1982.
2. К. Конески, „Зборообразувањето во современиот македонски јазик“, *Бона*, Скопје, 1995.
3. И. М. Пулькина, Е. Б. Захава-Некрасова, „Учебник руского јазика“ для студенто̀в иностранцев Практическая граматика с упражнениями, *Издательство „Русский язык“*, Москва, 1977.
4. R. Simeon, “Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva”, *Matica Hrvatska*, Zagreb, 1969.
5. Koenraad Kuiper and W. Scott Allan, “An Introduction to English Language (Sound, Word and Sentence)”, Macmillan Press, LTD, 1996.

(Литературен збор, 1-3, Скопје, 2009)

ЕВАЛУАЦИЈА И РЕКОНСТРУКЦИЈА

Македонскиот јазик е кодифициран речиси седум децении. Тоа е една есен во човековиот век. На старословенски, со зборот *јазик* се означувало и *народ*. Овој јазик и овој народ пред и по кодификацијата, поминаа и поминуваат многу премрежја.

Одлика на секој кодифициран литературен јазик е неговата норма. Според социолингвистите од крајот на 20. век (в. Radovanović 1979), по нејзината кодификација, нормата на литературниот јазик ги минува, или треба да ги мине следниве фази: елаборација, акцептуација, имплементација, експанзија, култивација, евалуација и реконструкција. Токму во последниве две фази од животот на нормата на еден литературен јазик се гледа нејзината еластичност, поим кој го воведоа познатите и угледни претставници на Прашката лингвистичка школа од почетокот на 20 век, а кај нас теориски и практично го разработуваше Б. Корубин.

Ние постојано ја вреднуваме нормата на македонскиот литературен јазик, за тоа зборуваат и измените и дополненијата на Правописот на македонскиот литературен јазик. Дискутираме, особено на Научните собири што ги организира Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, за проблемите со кои таа се соочува.

Во овој труд ќе се задржиме на некои лексеми, чија појава во времето на кодификацијата на македонскиот литературен јазик била сосема разбирлива, но денес можеби веќе созреаја услови да ги „реконструираме“, да предложиме и да почнеме со употреба (во јавната комуникација и комуникацијата во медиумите) со лексеми што ќе бидат изворно македонски и посвежи.

Ќе почнеме со анализа на една лексема што конечно, по долги години мака да биде прифатена во секојдневната комуникација, почна да се употребува од оние за кои беше наменета. Тоа е лексемата *кафуле*. Лексемата *кафуле* навлегла во нашиот јазик во време кога

почнале да се отвораат места за собирање и дружење на младите од овој тип. Тоа е време на државата Југославија, во која како центар за култура и новини сепак беше Северот (од источна страна) на државата – Србија и Белград. На српски јазик, изразот за овој тип на локал е *кафић*. Деминутивниот суфикс *-ић* во српскиот јазик е многу популарен и продуктивен: *вртић*, *прстић*. Нашата лексема *кафуле*, веројатно по примерот на српската, исто така е деминутивно образување, но со еден суфикс кој се покажа дека е непродуктивен и карактеристичен за една одредена група говори, без оглед на тоа што влегуваат во основата на литературниот јазик. Ако ја анализираме лексемата *кафуле* и од социолошки аспект, ќе забележиме дека таа е поврзана со животот на младите луѓе, кои бараат ново, свежо и нелокално (во овој контекст: недијалектно). Значи, тие колку често и да го употребуваа, не можеа така лесно да го прифатат зборот со суфикс што звучи архаично и локално. Затоа, и по толку години кај нас сè уште се слуша српското *кафић*. Македонски еквиваленти, по продуктивност и популарност (во смисла на широка прифатеност), на српското деминутивно – *ић* се суфиксите – *це*, *-енце*, *-че*, *-ичка* (за женски род), меѓутоа поради хомонимната врска што би се создала со означувањето на напитекот од кафе, со овие суфикси не можела да се образува лексемата со која се означува местото во кое се пие кафето. Меѓутоа, не мора де се прави калка. Денеска, можеме да употребиме неколку други зборови за да го означиме тоа место, на пр. *локал*, *кафе-бар* (кое можеби поради должината ќе се покаже неупотребливо), *кафетерија*. Лексемата *локал* веќе ја слушаме: *Во кои локали излегуваш?*, но ја слушаме со акцент на последниот слог, што повторно не е типично македонски. И тука можеме да го поставиме прашањето што е помалку грубо да навлезе во нашиот јазик (што е секако теориско прашање): дали збор со туѓа морфологија (деривациски суфикс), или збор со туѓ акцент. Според мене, ако зборот не го нарушува граматичкиот систем на

јазикот во кој се прима, тој се прима полесно. Заемањето е природна работа во јазиците. Затоа и толку се вклопени лексемите: *решо, сако, биро, балкон*, што веќе не ги чувствуваме туѓи. Со различен акцент се и *литература, култура*. И, на крајот на просторот што во оваа прилика ќе □ го посветиме на оваа лексема, ќе напишеме една интересна појава. Веќе во медиумите, иако поретко во обичната комуникација меѓу младите, почнавме да ја слушаме лексемата *кафуле*. Ова сега може да биде знак на една друга социолингвистичка појава: да се покаже дека се зборува литературно, и можеби да се биде поразличен, поинтересен, посвеж од другите.

Сега, од животот на младите да се вратиме на посерозни нешта. На пример, на лексемата *стручњак*. Денеска, оваа лексема ја среќаваме со двојно акцентирање: *стру́чњак* и *стручња̀к*. И овој суфикс не е македонски, за што сведочи, ако не го знаеме српскиот јазик, и акцентот на последниот слог. И тој е примен во време кога се формирала нормата на македонскиот стандарден јазик, време со сите специфични потреби што таа норма требала да ги задоволи. Во српскиот јазик и овој суфикс е многу продуктивен: *чешњак, једњак, горштак, кутњак, земљак, имењак*. Се среќава и во одглаголски образувања: *поступак*. Изборот на тогашните јазични работници бил заемка (лексемата е засведочена во Речникот на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања и Речникот на македонски јазик од З. Мургоски), меѓутоа при изборот била пренебрегната силата на продуктивноста на овој суфикс, па заедно со лексемата *стручњак*, почнале да навлегуваат и други образувања за кои немало соодветни во македонскиот јазик (или и да ги имало, силата на инерција пред влијанието што во тоа време го имал српскиот јазик била поголема од напорот да се изнајдат и употребуваат македонски): *земљак, имењак*, па дури и *кутњак*. Првата лексема официјално беше помакедончена во форма *земјак*, за втората тешко дека ќе најдеме некој што ќе употреби *истоименик*, а третата, за

среќа, денеска наполно е заменета со *катник* (само кај некои постари лица може да се чуе српското *кутњак*). Значи, проблемот морал да се реши системски, водејќи сметка за продуктивноста на овој суфикс во српскиот јазик, и напливот на зборови што може да навлезат со него. Едно од решенијата може да биде супстантивизација на придавката *стручен*. Супстантивизацијата на придавките е продуктивен зборообразувачки модел и во нашиот јазик: *минатото, иднината, старите, малдите, фиксен, мобилен, парно*. И да се вратиме на прашањето што го поставивме погоре: под кои услови е полесно и побезболно за системот на јазикот заемањето? Во случајот со лексемата *стручњак*, се нарушуваат и акцентот и морфолошкиот систем. Затоа, денес толку лесно се прима и навлегува една друга лексема, лексемата *експерт*. Ова е интернационализам кој одлично се вклопува во акцентскиот систем на нашиот јазик. Значи, проблемот си се реши сам, со времето. Ни останаа само нус-продуктите: *земјак* и *имењак*.

Следна лексема од овој слој на лексеми е лексемата *извештај*. Ја среќаваме и во Речникот на македонски јазик (Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања, 1994) и во Толковниот речник на македонскиот јазик (Толковен речник на македонскиот јазик, 2005). Во РМЈ на српскохрватски е објаснета со *извештај* и *реферат*. На друга лексема не се упатува. Во ТРМЈ е објаснета како 1. Соопштение за некаков настан, ситуација, случување, за извршена работа и сл. (*извештаи од фронт, извештај за работа на директорот*); 2. званичен акт, спис, документ за нешто (*извештај на специјалист, извештај од обдукција*). И тука не се упатува на друга лексема. И во двата речника ја среќаваме и лексемата *известие*. Во РМЈ таа е објаснета со: 1. извешће, извештај; 2. обавештење, а во ТРМЈ е протолкувана како: 1. Известување, извештај (*известие од катастарот*); 2. Соопштение (*известие за состанок*).

Како што може да се види, нема некоја особена семантичка разлика во употребата на двете лексеми. Во Речникот на македонски јазик од Зозе Мургоски (Мургоски, 2005), во првото значење на лексемата *извештај* е внесена компонентата „официјален“, која во ТРМЈ ја има во второто значење, но судејќи по примерите, тоа е всушност и дел од основното значење на оваа лексема. Суфиксот *-ај* во српскиот јазик е продуктивен: *нараштај, намештај, опроштај*. (Оттука кај нас долго време се употребуваше и лексемата *намештај*.) За македонскиот јазик овој суфикс е нетипичен. Тогаш што би можеле да предложиме како македонски еквивалент за *извештај*? Лексемата *известие* ја среќаваме во речниците што ги консултираваме, со значење исто или слично на *извештај*, но таа денес носи архаичен призвук. Можеби требало да се инсистира на нејзина употреба многу поодамна. Денеска веројатно најбезболно решение би било *известување*. Оваа лексема е малку подолга, но долги се и *сертификат, свидетелство* и многу други лексеми. А втората, *намештај*, која иако нестандартно, беше многу раширена, денес е веќе успешно и среќно заменета со друга заемка – *мебел* (која не отстапува од нормата на македонскиот литературен јазик ниту акцентски, ниту морфолошки).

На крај од оваа серија лексеми, ќе се задржиме на лексемата што всушност беше повод за оваа статија – *послужавник*. При самото нејзино изговарање, се забележува акцент што силно отстапува од македонскиот акцентски систем. Сепак, лексемата ја има во РМЈ („тач и сл. за послужување, *poslužavnik*“). Ја има и во ТРМЈ („Метален или пластичен плиток сад, обично со тркалезна или четвртаста форма со кој се носи и се послужува јадење или пијалок.“) Но каква е состојбата во дијалектите? Без да правиме некое подетално и посериозно дијалектолошко истражување, се обидовме да дознаеме, преку лични контакти, со какви зборови се именува овој сад од домаќинството и угостителството. Дојдовме до

следниве лексеми: Во Охрид, кај младите и кај постарата генерација Охриѓани, се употребува лексемата *табака*. Истата лексема ја среќаваме и во Дебар и во Тетово. Битолчани употребуваат *тафта* (оваа лексема ја среќаваме, како речничка статија и во Речникот на македонски јазик од Зозе Мургоски, со ознака *dial.*, а објаснета со „послужавник“). Во Берово се употребува *дискус*. Интересно е тоа што оваа лексема ја среќаваме и во еден североисточен говор, светиниколското село Малино. Штипјани, покрај *послужавник*, употребуваат и *тепциџак*. Еден од нашите испитаници ни спомена и лексема *послужувалник*, но подоцна, дали поради желбата да звучи политературно, се предомисли во корист на *послужавник*. Што можеме да заклучиме? Иако лексемата *послужавник* влезе во нормата на македонскиот литературен јазик, дијалектите не ја прифатија. Се одбраа лексеми турцизми (*табака*, *тепциџак*, *тафта* < *tursk. tahta* – даска, в. Beyrulla, Azizoğlu 1994), и грцизам (*дискус*), дури се направија обиди таа и да се помакедончи (*послужувалник*). Значи, народот го направи она што требаше да го направи нормата. Навистина, оваа лексема (*послужавник*), со својот акцент и нетипичен суфикс (< срп. *послуживати*) многу отскокнува од македонскиот јазичен систем. Освен овие заемки, што друго имаме во нашиот јазик? Имаме една прекрасна лексема – *подавалник*, која ја среќаваме во ТРМЈ (и за жал неа ја објаснуваме со упатување на *послужавник*!). Оваа лексема, во Грчко – македонскиот речник (в. Грчки речник, 2001) ја среќаваме како прва лексема со која се објаснува грчкото *δίσκος* / *дискос* (заедно со *диск*).

Сепак, имаме и примери што претставуваат одлични решенија за јазикот што пред повеќе од половина век ја формираше својата норма. Еден таков пример е лексемата *станица*, во контекстите *автобуска станица*, *железничка станица*. Дали ова е македонска лексема или е дојдена од српскиот јазик? Лексемата е словенска (според Р. Skok, 1973 лексемата *stan* е балтословенски, сесловен-

ски и прасловенски овчарски термин, кој го има и во албански, грчки и „цинцарски“). Нејзината семантика е поврзана со престојувањето, местото за престојување и тоа привремено (за овчарите и за стадото): *бачило*, *стан*. Цела серија лексеми го имаат во основа ова значење на престојување (привремено или постојано): *стан*, *застане*, *стои*, *престојува*. Суфиксот *-ица* е типичен македонски (словенски суфикс) и оттука сосема оправдано и природно оваа лексема си го најде своето место во македонскиот лексички систем. Уште повеќе, со оглед на тоа што е (се)словенска, се обезбеди унифицирано именување на местата што беа наменети за поврзување во тогашната држава: железничка, автобуска станица. (Се појави и во уште една синтагма – полициска станица.) Но што се случува сега? Иако лексемата е словенска, некои ја поврзуваат со српскиот глагол *стати*, на кое адекватен му е нашиот глагол *стои*, па се појави и лексемата *постојка* (која некогаш се слуша и како *постројка!*). Оваа лексема, со ова значење ја има регистрирано и ТРМЈ: „патна станица“ - *Луѓето се симнаа на последната автобуска постојка*. Сепак, во однос на лексемата *станица*, *постојка* се употребува многу поретко.

Речникот на секој јазик се менува и се збогатува. На кој начин се остварува тоа? Со семантичка деривација, преосмислување, со морфолошки или граматички средства на сопствениот јазик (кога велите граматички, тука мислиме на она што се нарекува синтаксичка конверзија или морфолошко-синтаксичка деривација), со позајмување од други јазици. Тоа се процеси карактеристични за повеќето јазици што се слични на нашиот. Стандардниот јазик може да се збогатува и со позајмување од дијалектите. Еден од принципите за збогатување на речникот на македонскиот литературен јазик, поставен уште од самите почетоци на неговото устројување беше: „Речникот на литературниот јазик да се обогатува со зборови од сите наши дијалекти, да се изградуваат нови зборови со живи наставки, и само колку

што е потребно да се усвојуваат и туѓи заемки“ (Конески, 1982: 56-57). Секако, требаше, и потребно е да се дефинира и односот кон лексиката од словенските јазици. За јазик што се формира како литературен, неопходно е да се изгради однос кон лексиката што е заедничка со другите сродни (генетски) јазици, особено ако се соседни. Како и колку да се разликува од нив? Секако, и тука важи препораката што ја даде Б. Корубин (Корубин, 1980: 69) во однос на интернационализмите – треба да се најде мерата. Еве каков е ставот на проф. Б. Конески по ова прашање: „ ... она основно настроение при кое е оформен нашиот литературен јазик, а кое исклучуваше секако избегнување на одделни црти, ако тие инаку конструктивно влегуваат во литературниот јазик, само заради тоа што тие се среќаваат и во најблиските литературни јазици“ (Конески, 1982: 71). Ова е начин, како да се зачува и идентитетот на нашиот јазик како словенски. Во овој контекст, ќе приведеме некои лексеми што во нашиот јазик ги имаме како интернационализми, а би можеле да ги имаме како словенски лексеми: *фабрика*, *фактор*, *ефект*, *компонента*. Во хрватскиот јазик, за *фабрика* се среќава *творница*. Ние го имаме и глаголот *твори* (= *создава*) и суфиксот *-ица* (*-ница*). *Фактор* е *чинител*, а *ефект* – *учинок*. За *компонента*, проф. Конески во својата Граматика употребува *составка*.

Секако, овој список лексеми би можел и да се проширува. Со лексеми за реконструкција и со лексеми коишто треба да се предлагаат, на кои треба да се инсистира. Но како да се оствари оваа реконструкција на нормата? Дали е доволно да пишуваме трудови, да ги објавуваме и да дискутираме на Научни собири? Секако дека не е. Еден од начините најдовме кај З. Мургоски, во неговиот Речник на македонски јазик. Тој едноставно, како речничка статија го имаше испуштено *послужавник*, а го имаше воведено *тафта* (кое секако мораше да го објасни со лексемата што се употребува). Значи, можеме да започнеме со реконструкција при составувањето на

речниците (кои секако имаат и нормативен белег, бидејќи тие се и модел за тоа што е современ македонски литературен јазик). Другата постапка е работата со лекторите, кои треба првин да ги обучиме дека јазикот е жива материја, дека неговата норма е еластично стабилна и дека нивната работа е да го негуваат македонскиот јазик, а не строго да санкционираат, отфрлаат и слично. Да го следат неговиот развој (да бдеат над него) и да го негуваат неговиот идентитет.

И за крај, што можеме да заклучиме? Имаме среќа што на примери се покажа дека чувар на јазикот е всушност народот што го зборува тој јазик. Она што грубо отскокнуваше од системот на тој јазик (и акцентски и морфолошки) едноставно народот не го прими. Ние, како јазични работници, треба да го слушаме тој народ.

КРАТЕНКИ

PMJ – Речник на македонскиот јазик

TRMJ – Толковен речник на македонскиот јазик

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Муркоски, З. 2005. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Филолошки факултет „Б. Конески“.
2. Конески, Б. 1982. *Граматика на македонскиот литературен јазик*. Скопје: Култура.
3. Корубин, Б. 1980. *Јазикот наш денешен*. Скопје: НИО „Студентски збор“.
4. Речник на македонскиот јазик I, II, III, Скопје: Детска радост, 1994.
5. Толковен речник на македонскиот јазик I, II, III, IV, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2003, 2005, 2006, 2008.
6. Грчко-македонски речник, Скопје: Силсонс, 2001.

7. Radovanović, M. 1979. *Sociolingvistika*. Beograd: BIGZ.
8. Skok, P. 1971, 1972, 1973. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I, II, III. Zagreb: JAZU.
9. Tahsin Beyrulla, I., Celil Azizoğlu, A. 1994. *Türkçe – bulgarca kılavuz sözlük '94*. Sofia.

(Литературен збор, 1-6, Скопје, 2011)

НОРМАТА И МАКЕДОНСКАТА НАУКА ЗА ЈАЗИКОТ

Во науката за јазикот, прашањата поврзани со стандардниот јазик заземаат посебно место.

Уште во Стариот Рим, граматичарите се залагале за чистота на латинскиот јазик (Marcus Terentius Varro 116 – 127). Освен на метриката, слогот и граматиката, се работело и на ортоепијата на латинскиот јазик. Била согледана силата што од една страна ја има навиката (јазичната), а од друга – тенденцијата за изедначување по аналогија (на несообразените јазични поединости). Осумнаесеттиот век е познат по работата нормативни граматичари. Од овој период позната е (малку) наивната констатација дека јазиките се менуваат (особено латинскиот) поради недоволната будност на граматичарите! Деветнаесеттиот век е познат по историзмот, хумболтизмот, психологизмот во лингвистиката. Нормативните прашања се оставаат на страна, се маргинализираат, за во дваесеттиот век, во трудовите на претставниците на Прашката лингвистичка школа, тие да бидат поставени на сериозни научни темели и да бидат разгледувани од теориски аспект. Прашањата за стандардизацијата на јазикот, за јазичната политика, јазичното планирање и нормирање стануваат составен дел и на социолингвистиката – интердисциплинарна научна дисциплина, која се развива од втората половина на 20. век.

Ова беше краткиот историски вовед во врска со прашањето за нормата и науката за јазикот. Како се третираат овие прашања во македонската наука за јазикот?

Македонската социолингвистичка мисла се развива, но би рекла дека сè уште е во својата младост. Сепак, историски и практично, прашањата во врска со употребата на нормата, нејзиниот развој и проблемите со кои таа се соочува се третирани, и тоа најсистематично, во делото на Благоја Корубин – особено во книгите насловени како „Јазикот наш денешен“, чии теориски поставки се сè уште

актуелни, а начинот на третирање на практичните проблеми со кои се соочува нормата – исклучително ефикасен. Ке приведеме некои цитати од Б. Корубин, кои и во денешен контекст се особено актуелни: „Од дваесеттите-триесеттите години на овој век – означени во областа на лингвистичките проучувања на литературниот јазик како посебна јазична формација (и феномен воопшто) најмногу со дејноста и концепциите на т.н. Прашка лингвистичка школа (Прашки лингвистички кружок) – па наваму, проблемот на литературнојазичната норма добива во науката за јазикот сè поширок и позадлабочен третман. ... Тука е прашањето за карактерот и улогата на кодификацијата на литературнојазичните норми, за нивната стабилност односно изменливост и развојност, за улогата на науката и за можноста и степенот на свесната интервенција во развојот на литературниот јазик и на неговите норми, т.е. за односот кон живата јазична стварност; прашањето за јазичната култура и педагогија, за јазичната политика воопшто – итн.“(Б. Корубин, 1980, стр. 11). Како што може да се види од извадоков, Б. Корубин бил свесен за улогата на науката во третирањето на прашањата што се однесуваат на литературнојазичната норма: за нејзиниот карактер – истовремено потреба за нејзина стабилност, но и изменливост, развојност, сообразување со живата јазична стварност; за прашањата што се однесуваат на свесната интервенција во развојот на литературниот јазик, а кои се во тесна врска со градењето на јазична политика; како и за проблемите што се во врска со нормата, а се однесуваат на (градењето) на јазична култура и педагогија. Ова се темели на една цела научна (лингвистичка) (под)дисциплина што би се занимавала токму со прашањата поврзани со стандардниот јазик. Што се однесува пак до аспектот „јазична култура и педагогија“, во третирањето на практичните прашања и проблеми со кои во негово време се соочувала нормата, Корубин повторно го даде својот огромен придонес. Еве уште едно негово размислување, токму во врска со

третирањето и решавањето на овие практични прашања: „Ние можеме на примерот на секој литературен јазик да се убедиме дека оваа норма – токму како ваква или таква, но како норма на литературен јазик – е во голем број случаи резултат на избор помеѓу повеќе реални можности и нејзини варијанти – и на свесно насочување, се разбира, во определени граници. Самото тоа свесно насочување претставува еден посебен проблем: во кој степен, во која насока и во која мера ќе се остварува тоа? Кој и како ќе го остварува – и како треба воопшто да се остварува (се работи за еден однос меѓу спонтаното и свесното, кој во конкретните услови си ја добива својата соодветна или несоодветна, конкретна форма)?“ (Б. Корубин, 1980, стр. 17-18).

Да се осврнеме на тоа каква е актуелната состојба во која функционира нормата на македонскиот стандарден јазик. Научните собири што ги организира Институтот за македонски јазик последниве години ја констатираа токму стихијата во врска со развојот и употребата на нормата, на која уште во далечната 1969 година Корубин □ посвети статија „За стихијата и свеста во развитокот на литературниот јазик“ (Б. Корубин, 1969). Сепак, стихијата тогаш не била како оваа сега. Стихијата тогаш била резултат на природен процес во развојот на јазикот, во одредено социолошко и историско окружување; а стихијата денеска е резултат на неверојатно брзи промени, во еден свет што се менува и во кој економски многу помоќни држави, држави со стабилни и јаки национални политики имаат проблем да си го одбранат јазикот.

На последниот Научен собир, одржан пред неполни два месеци во Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“, некои референти ги лоцираа горливите проблеми со кои се соочува македонскиот литературен јазик во информатичката терминологија (стручната терминологија секогаш била проблем со кој се соочувала нормата), во административната лексика (преводите од актите на европското законодавство), образувањето и

третманот на кратенките, што се неверојатно продуктивна категорија во современиот живот, прашањата поврзани со транскрипцијата на латиничното писмо. Секако дека прашањата поврзани со третманот на интернационалната и туѓата лексика и стилот секогаш се актуелни во живеењето и употребата на една норма. Тие денес добиваат и сосема поинаква димензија. Веќе не се зборува за интернационализми и нивни третман, туку за англизми и нивен наплив во современиот јазик (и тоа не само во македонскиот јазик). Сега не се поставува прашањето како да се третира туѓата лексика во литературнојазичната норма (на тоа одговорот е посочуван како „треба да се најде мерата“ – и од самиот Бл. Корубин), туку се поставува прашањето кој и како да го земе кормилото на јазикот во свои раце? Затоа што факт е дека бродот – македонски јазик – го зафати буре од промени и за жал неповолни ветришта.

Секако, најважни се тука стручњациите – македонисти (стручњаци од областа на науката за јазикот), но во добра корелација со соодветните државни институции. Сметам дека една добра комуникација меѓу државните институции (тука мислам на Министерството за образование и наука, различни Комисии што би можеле да се занимаваат со оваа проблематика) и стручњациите од областа на науката за јазикот и посебно македонистиката, мора да има, а ако нема, треба да се воспостави.

Она што сега ни недостига, не е свест за стихијата што ни се случува во врска со употребата на стандардниот јазик, туку засилена пропаганда. Секое време располага со свои методи на пропагирање на некои идеи. Денешното време располага со изобилство на средства за пропагирање на, во случајов, корисни информации: првенствено телевизија и интернет. Поддржани од државните институции, јазичните стручњаци мора да се прилагодат на консументите – првенствено млади луѓе, и со нивните средства да им се наметнат во создавањето на јазична култура (преку групи на Фејсбук, телевизиски емисии – но

не застарени и неинвентивни, туку интелегентни, креативни и свежи!).

Значи, во третманот на прашањата во врска со нормата на литературниот јазик, изделивме два аспекти: теориски и практичен. Комуникацијата со државните институции и пропагандата во создавањето на јазичната култура (овде го изделуваме образованието, за што сме зборувале веќе како посебна тема) ќе ги сместиме во доменот на практичниот аспект, а науката – во теорискиот аспект, кој би се занимавал и со планирањето, следењето и развојот на литературнојазичната норма. Со оглед на тоа што прашањата во врска со нормата имаат сериозен третман во лингвистиката, сметам дека тие не треба да бидат третирани само на научни собири посветени на оваа тема, туку треба да добијат посистематски третман во нашата наука за јазикот. Оваа наука веќе ги доби своите темели и контури во делото на Б. Корубин. Ќе приведеме само некои од насловите на темите што тој ги обработува: „Узусот и прескриптивната норма во светлината на т.н. јазично планирање и прогнозирање“, „Културата на јазикот како чин на свесна интервенција“, „Јазичната политика како фактор во развојната динамика на стандардниот јазик“, „Литературнојазичната норма и јазикот на јавната комуникација“, „Литературнојазичната норма и некои појави во денешната јазична комуникација кај нас“, „Литературните јазици денеска и грижата за нив“, „За стихијата и свеста во развитокот на литературниот јазик“. Секоја од овие теми би можела да биде посебна тема за научен собир. Корубин овие прашања ги има поставено и на нив има понудено одговори во едни поинакви општествени околности. Денеска околностите, историскиот контекст во кој функционира и самиот македонски јазик, а и неговата норма се многу поразлични. Но, темелните прашања во врска со развојот и употребата на нормата остануваат исти. Она што нам ни треба, според мое мислење е посистематично занимавање со овие теми. Еве што приведува Корубин како пример за грижа за јазикот,

во две различни земји, уште во далечната 1969 година: „Президиумот на Чехословачката академија на науките на една посебна седница, во 1966 година, ја разгледува современата состојба на јазичната култура во Чехословачка, на која се констатира дека има цела низа негативни појави во јазикот што не може да се отстранат без посебни мерки од принципиелен карактер. Се бара побогата теоретска и практична дејност на полето на јазичната култура, при што се истакнува дека прашањата на оваа култура треба да заземаат важно место во културната политика воопшто: се бара исто така да се подобри нивото на јазичната обука во самите школи, и тоа од сите степени, како и да се развие повеќе воншколската дејност на тоа поле.

При Унгарската академија на науките, пак, има одделна комисија за јазична култура, која, меѓу другото, објавува пред неколку години и конкурс за проучување на јазикот на денешната унгарска младина ...“ (Б. Корубин, 1969, стр. 11).

Што би можеле (уште) да направиме ние? Формирањето на посебно Одделение при Институтот за македонски јазик што би се занимавало со заштита на литературниот јазик и би било врска меѓу државните институции, сите корисници на литературниот јазик и најтесните стручњаци можеби би било некакво решение. Апликативната дејност на ова Одделение можеби би можела и финансиски да го поткрепи опстојувањето на оваа Институција. Една од услугите што би ги понудило ова Одделение би можело да биде и перманентното образование - во смисла на освежување на знаењата и дебатни средби со лекторите од различни институции.

Активностите за негувањето на нормата мора да бидат широки и насочени кон различни целни групи. Токму затоа, сметам дека тие треба да бидат координирани. Секако, теориските прашања и прашањата за јазичната политика, остануваат на сите нас што се занимаваме со

науката за јазикот, особено со науката за македонскиот јазик.

Стандардниот јазик и проблемите во врска со него и неговата норма се сериозна област во науката за јазикот, што сметам дека треба да добијат многу посериозен и посистематски третман, особено во денешнава ситуација. Тоа и не е толку тешко, со оглед на тоа што има на што и на кого да се надоврземе.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Б. Корубин, Македонски историо социолингвистички теми, *Матица македонска*, Скопје, 1994.
2. Б. Корубин, Јазикот наш денешен, *Наша книга*, Скопје, 1969.
3. Б. Корубин, Јазикот наш денешен, НИО „Студентски збор“, Скопје, 1980.

(Зборник на трудови од Научниот собир „Стандарднојазичната норма и македонскиот јазик Јазикот и идентитетот, ед. Јазикот наш денешен, книга 20, Скопје 2011 год.)

БИБЛИОГРАФИЈА

1. А. Белић, „Галички дијалекат“, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. 7, Београд, 1935.
2. К. Кепески, „Од нашиот речник“, *Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје*, Скопје, 2007 (ред. Сн. Велковска).
3. Б. Конески, „Граматика на македонскиот литературен јазик“, *Култура*, Скопје, 1982.
4. К. Конески, „Зборообразувањето во современиот македонски јазик“, *Бона*, Скопје, 1995.
5. Б. Корубин, „Јазикот наш денешен“, *Наша книга*, Скопје, 1969.
6. Б. Корубин, „Јазикот наш денешен“, НИО „Студентски збор“, Скопје, 1980.
7. Б. Корубин, Македонски историо социолингвистички теми, *Матица македонска*, Скопје, 1994.
8. З. Мургоски, „Речник на македонскиот јазик“. *Филолошки факултет „Б. Конески“*, Скопје, 2005.
9. Грчко-македонски речник, *Силсонс*, Скопје, 2001.
10. В. Николовска, „За заемките што ги нема во Четиријазичникот од Ѓ. Пулевски“, *Годишен зборник на Педагошкиот факултет „Гоце Делчев“ – Штип*, вол. 1, год 2, Штип, 2002.
11. А. Пољоска, „Лексичка интерференција на македонскиот и албанскиот дијалектен јазик“, *Менора*, Скопје, 1998.
12. И. М. Пуљкина, Е. Б. Захава-Некрасова, „Учебник руского јазика“ для студентов иностранцев *Практическая*

граматика с упражнениями, Издательство „Русский язык“, Москва, 1977.

13. Ђ. М. Пуљевски, „Речник от четири јазика“, Београд, 1873.

14. Речник на македонскиот јазик I, II, III, *Детска радост*, Скопје, 1994.

15. Толковен речник на македонскиот јазик I, II, III, IV, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, Скопје, 2003, 2005, 2006, 2008.

16. Koenraad Kuiper and W. Scott Allan, “An Introduction to English Language (Sound, Word and Sentence), Macmillan Press, LTD, 1996.

17. M. Radovanović, “Sociolingvistika”, *BIGZ*, Beograd, 1979.

18. Th. Ricento (ed.), “An Introduction to Language Policy”, *Blackwell Publishing*, 2006.

19. R. Simeon, “Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva”, *Matica Hrvatska*, Zagreb, 1969.

20. P. Skok. „Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika“ I, II, III *JAZU*, Zagreb, 1971, 1972, 1973.

21. Tahsin Beyrulla, I., Celil Azizoğlu, A. „Türkçe – bulgarca kilavuz sözlük '94“, Sofia, 1994.

СОДРЖИНА

Предговор.....	5
За комуникацијата: вербална-невербална, намерна-ненамерна, еднонасочна-двонасочна	7
Култура. Култура во комуникацијата	12
Комуникација со непознати	13
Формална vs неформална комуникација	17
Култура во јавната комуникација	19
Стил	22
Култура на јазичното изразување	24
Стандарден јазик.....	37
Практични совети	42
ПРИЛОЗИ	55
Кирилицата и економската моќ	57
Улогата на медиумите во јазичното воспитание и образование	64
Литературните јазици во современ контекст	75
За јазичната култура	81

Супстантивизацијата на придавките како продуктивен зборообразувачки модел во македонскиот јазик	87
Евалуација и реконструкција	93
Нормата и македонската наука за јазикот	103
Библиографија	111

БЕЛЕШКА ЗА АВТОРОТ

Виолета Николовска е професор по *Македонски јазик со култура на изразувањето* на државниот универзитет „Гоце Делчев“ во Штип. Предмет на нејзин научен интерес се областите: култура на изразувањето, општа лингвистика, синтакса и семантика. На овие теми пишува и научни трудови, кои ги презентира во домашни и меѓународни научни списанија, на научни конференции и собири.

Магистерската работа - е на тема „Современите теории за реченицата и македонската реченица“, а докторската дисертација на тема „Лексиката во делата на Ѓорѓи Пулевски“.

Виолета Николовска

„Култура на изразувањето“

интернет адреса: violeta.nikolovska@ugd.edu.mk

Рецензија: д-р Веселинка Лаброска, д-р Катица Трајкова

Лектура: авторот

Издавач: Виолета Николовска

Уредник на изданието: Виолета Николовска

Компјутерска подготовка: Јован Алексовски

Печати: Аутопринт Т.А. д.о.о. – Скопје

Тираж: 300 примероци